

**Зомбулукка кабылган аялдар жана
балдар үчүн укук тартибин жана сот
адилеттигин сактоо чөйрөсүндөгү
базалык кызматтарды көрсөтүү
боюнча стандарттык операцияндук
процедуралар**

Кыргыз Республикасынын ИИОнун
тергөө кызматынын кызматкерлери
үчүн окуу куралы

Бишкек 2022

УДК 347.9

ББК 67.73

3-82

Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин 2021-жылдын 17-ноябрындагы №833 буйругу менен иш тажрыйбасында колдонуу үчүн сунушталды.

3-82 Зомбулукка кабылган аялдар жана кыздар үчүн укук тартибин жана сот адилеттигин сактоо чөйрөсүндөгү базалык кызматтарды көрсөтүү боюнча стандарттык операциондук процедуралар. Кыргыз Республикасынын ИИОнун тергөө кызматынын кызматкерлери үчүн окуу куралы. Б.: 2021. 60 б.

ISBN 978-9967-481-58-9

Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин 2021-жылдын 17-ноябрындагы №833 буйругу менен иш тажрыйбасында колдонуу үчүн сунушталды.

Аялдарга жана балдарга карата жасалган гендердик жактан шартталган кылмыштарды иликтөө боюнча иштеген тергөөчүлөргө арналган. Окуу куралы кылмыш иштерин иликтөө этабында сот адилеттиги жеткиликтүү жана натыйжалуу болуусу үчүн зомбулукка кабылган аялдарга жана балдарга тергөө органдары тарабынан көрсөтүлүүчү базалык кызмат көрсөтүүлөрдүн жана жардамдардын негизги эл аралык принциптерин жана стандарттарын камтыйт.

Практикалык окуу куралы ички иштер органдарынын тергөө кызматынын кызматкерлери үчүн жана ошондой эле зомбулукка кабылган аялдарга жана балдарга укук коргоо органдары тарабынан кызматтардын көрсөтүлүүсү суроолоруна кызыккан окурмандардын кеңири чөйрөсүнө пайдалуу болот.

Окуу куралы сатыкка чыгарылбайт, акысыз таратылат, тиешелүү тиркемелерди келтирүү менен колдонулушу мүмкүн.

Бул окуу куралы Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин, БУУнун жана Европа биримдигинин «Теңдик нуру» биргелешкен демилгесинин алкагында «Демократиялык процесстерди изилдөө борбору» КФ колдоо көрсөтүүсү астында даярдалды.

Инициатива
«Луч света»

ЦИДП
Центр исследования
демократических процессов

UNODC

Управление Организации Объединенных Наций
по наркотикам и преступности
Программный офис в Кыргызской Республике

ISBN 978-9967-481-58-9

УДК: 347.9

ББК 67.73

Окуу куралын даярдоо боюнча жумушчу топ

ЖУМУШЧУ ТОПТУН ЖЕТЕКЧИСИ

Исакова Э. А.	КРнын ИИМнин укуктук камсыздоо жана эл аралык кызматташтык башкармалыгынын начальнигинин орун басары, милициянын полковниги
---------------	---

ЖООПТУУ АТКАРУУЧУЛАР

Макилов С. Б.	КРнын ИИМнин Тергөө кызматы бөлүмүнүн начальниги, милициянын подполковниги
Киселева О. В.	КРнын ИИМнин КККнын Ыкчам чара көрүү борборунун башкы тескөөчүсү, милициянын полковниги
Илибеева Л. К.	«Демократиялык процесстерди изилдөө борбору» КФ, Башкаруучулар кеңешинин төрайымы
Карпович Е. И.	«Демократиялык процесстерди изилдөө борбору» КФ, Программалык аналитик
Ткачева Е. А.	«Шанс КБ» зомбулукка кабылган аялдар үчүн кризистик борбору, КБ директору

ЖУМУШЧУ ТОПТУН МҮЧӨЛӨРҮ

Адылова Н. О.	КРнын ИИМнин КККнын Жашы жетелек өспүрүмдөрдүн иштери боюнча бөлүмүнүн начальниги, милициянын полковниги
Кадыркулов К. К.	КРнын ИИМнин Республикалык окуу борборунун начальниги, милициянын полковниги
Омуралиев Н. Ш.	КРнын ИИМнин укуктук камсыздоо жана эл аралык кызматташтык башкармалыгы бөлүмүнүн начальниги, милициянын майору
Давлетбаева Д. Ж.	Бишкек шаарындагы зомбулуктан жабыр тарткан балдарга жардам берүү борборунун директору

Кыскартуулардын тизмеси

КР	—	Кыргыз Республикасы
ИИМ	—	Ички иштер министрлиги
ИИО	—	Ички иштер органдары
КБ	—	Коомдук бирикмелер
БУУ	—	Бириккен Улуттар Уюму
КФ	—	Коомдук фонд
ММК	—	Массалык маалымат каражаты
ККК	—	Коомдук коопсуздук кызматы
ЖК	—	Жазык кодекси
БКЫУО	—	Балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу орган
ЖПК	—	Жазык-процесстик кодекси
УКЖЭКБ	—	Укуктук камсыздоо жана эл аралык кызматташтык башкармалыгы
ЫЧКБ	—	Ыкчам чара көрүү борбору
МК Эл. Ж.	—	Маалыматтарды каттоонун электрондук журналы

Мазмуну

Киришүү.....	5
1. Кыргызстандагы көйгөйдүн масштабдуулугу.....	8
2. Аялдарга жана балдарга карата зомбулуктун формалары	9
3. Аялдарга жана балдарга карата гендердик кылмыштардын өзгөчөлүктөрү.....	12
4. Тергөө органдары тарабынан зомбулукка кабылган аялдарга жана кыздарга кызматтарды көрсөтүүнүн принциптери жана стандарттары.....	14
Укук коргоочулук ыкма.....	15
Гендердик тең укуктуулукту илгерилетүү жана аялдардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн жайылтуу	15
Басмырлоого жол бербөө жана маданий өзгөчөлүктөрдү сактоо	15
Коопсуздук.....	15
Конфиденциалдуулук.....	16
Маалыматтуулук.....	16
Аң сезимдүү тандоо.....	17
Зомбулуктан жабыр тарткан адамдардын муктаждыктарынын артыкчылыктуулугу	17
Зомбулук жасаган адамды жоопкерчиликке тартуу	17
5. Сот адилеттиги жана укук тартибин сактоо чөйрөсүндөгү базалык кызмат көрсөтүүлөр ...	18
Базалык кызмат көрсөтүү: Алдын алуу.....	21
Базалык кызмат көрсөтүү: Биринчи байланышуу	24
Атайын даярдыктын бар болуусу.....	24
Зомбулукка кабылган аялдардын жана балдардын психологиялык абалынын өзгөчөлүктөрү.....	25
Атайын имараттарды жана жардамчы каражаттарды колдонуу	29
Базалык кызмат көрсөтүү: Ишти тергөө.....	30
Эң биринчи кезекте көңүл буруу	30
Медициналык жана психосоциалдык муктаждыктары.....	31
Маалымат жана далилдер	31
Далилдерди чогултуу.....	31
Кылмыш жасалган жерди кароо	32
Жабыр тарткан адамдарды суракка алуунун процесстик аракеттери.....	32
Болжолдуу түрдө зомбулук жасады деген адамды суракка алуу.....	33
Координациялоо жана ведомстволор аралык өз ара аракеттенишүү	34
Кайра багыттоо.....	35
Базалык кызмат көрсөтүү: Зомбулукка кабылган аялдарды жана балдарды суракка алуу	36
Аялдарды суракка алуунун өзгөчөлүктөрү.....	36
Балдарды суракка алуунун өзгөчөлүктөрү.....	40
Басмырлоонун жана зомбулуктун көптөгөн формаларына кабылган аялдарды жана балдарды суракка алуунун өзгөчөлүктөрү.....	44
1-тиркеме. Практикада бала — гендердик зомбулуктан жабыр тартуучу менен аңгемелешүү жүргүзүүнүн сценарийи	50
2-тиркеме. Аялдар жана балдар үчүн кризистик борборлордун даректери жана байланышуу түйүндөрү.....	56
Сунуш кылынган адабияттардын тизмеси	58

Киришүү

Кыргызстанда балдар никелери, аялдарды никеге туруу үчүн уурдоо, көп аялдуулук, үй-бүлөлүк жана сексуалдык зомбулук сыяктуу гендердик жактан шартталган кылмыштар кеңири жайылган. Зомбулуктун бул түрлөрүнүн өзгөчө коркунучтуу экенин эске алганда, алар үчүн кылмыштардын жана укук бузуулардын өзүнчө курамдары караштырылат, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо тууралуу атайын мыйзамдар менен жөнгө салынат.

Бардык дүйнө жүзүндө балдар никелери балдардын укуктарын орой түрдө бузуу катары кабыл алынат. Балдар никенин зыяндарын түшүнө алышпайт, үй-бүлөлүк жана жубайлык милдеттерди аткарууга жөндөмсүз. Биздин өлкөдө бала курагындагы никелер негизинен кыздарга карата жасалат. Бала курагындагы никелер кыздардын билим алуу укуктарын бузат, аларды көпчүлүк учурда зомбулук менен байланышкан жакыр жашоого түртөт, ошондой эле энелердин жана балдардын өлүмүнө алып келет¹.

2018-жылдагы Кластердик изилдөөнүн отчетуна ылайык, Кыргызстанда², көптөгөн көрсөткүчтөрү боюнча 15–19 жаш курактагы ар бир 11чи кыз азыркы учурда никеде турат. Балдар никелеринин көрсөткүчтөрүнүн көбүрөөк жогорулугу менен Талас, Чүй жана Нарын облустары бөлүнүп турат, бул жерлерде кайсы бир убакта 18 жашка чейинки курагында расмий же жарандык никеге турган 20–49 жаштагы аялдардын үлүшү дээрлик 20% түзөт.

Кыргызстанда кайсы бир убакта никеге турган аялдардын төртөөнүн бирөөсү дене бойлук зомбулуктан жабыр тартышкан, 4% сексуалдык зомбулукка кабылышкан, а 14% азыркы же мурунку күйөөлөрү тарабынан келтирилген эмоционалдык зомбулукту баштарынан кечиришкен, 7% кош бойлуулук учурунда дене бойлук зомбулукка кабылышкан³.

Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси адамды никеге туруу максатында уурдагандыгы үчүн жана адамды никеге турууга мажбурлагандыгы үчүн жоопкерчиликти караштырат. Бирок, буга карабастан республикада ар бир бешинчи нике аялды уурдоо жолу менен түзүлгөн⁴. Мунун себеби укук коргоо органдарынын жана сот системасынын натыйжасыз иш алып баруусу болуп саналат, бул жерлердеги кызмат-

¹ КРда 2014–2015-жылдардагы энелердин өлүмү окуяларын конфиденциалдуу иликтөө боюнча Биринчи (2011–2012-жж.) жана Экинчи отчет. Бул сайтта жеткиликтүү: <https://kyrgyzstan.unfpa.org/ru/publications/>

² Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети, БУУнун Балдар фонду (ЮНИСЕФ). Кыргыз Республикасы. Көп индикаторлуу класстердик иликтөө, 2018-ж. Изилдөөнүн жыйынтыктары тууралуу отчет. Бишкек, Кыргыз Республикасы 2019: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети, БУУнун Балдар фонду (ЮНИСЕФ).

³ Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети (Улутстатком). Саламаттыкты сактоо министрлиги (Кыргыз Республикасы) жана ICF International 2013. Кыргыз Республикасындагы Медициналык-демографиялык изилдөө, 2012. Бишкек, Кыргыз Республикасы жана Calverton, Maryland, АКШ: Улутстатком, Саламаттыкты сактоо министрлиги жана ICF International.

⁴ Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. «Гендер коомчулуктун кабыл алуусунда». Бишкек, 2016. <http://www.stat.kg/ru/statistics/gendernaya-statistika/> сайтында жеткиликтүү.

керлер аялды никеге туруу үчүн уурдоо мурунтадан бери келе жаткан кыргыздын салты — кыз ала качуу деген стереотиптик көз карашты карманышат. Никеге туруу үчүн уурдоо тууралуу арыздарды кароодо бул аялга карата психологиялык, дене бойлук, сексуалдык зомбулук менен коштолгон жана суицидке алып келе турган жазык жоопкерчилигине тартуучу кылмыш экендиги фактысына көпчүлүк учурда кайдыгер мамиле жасалууда⁵.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк кодексине ылайык, никеге туруп жаткан эки адамдын бирөөсү башка катталган никеде турса, мындай адамдардын ортосунда никени каттоого жол берилбейт. Эки аял алуу же көп аял алуу үчүн жазалоо Жазык кодексинде караштырылган. Мындай никелер көпчүлүк учурда сексуалдык эксплуатациялоону эске салат, ал эми алардын ортосунда төрөлгөн балдар көп аялдуу ал эркектин жеке менчигине же мурасына ээ болуу үчүн талап коё алышпайт. Никеси расмий түрдө катталбаган, расмий эмес аялдарын керек болсо көпчүлүк учурда көчөгө кубалап чыгарып коюшат. Кризистик борборлорго ар жыл сайын жардам алуу үчүн биринчи дагы, ошондой эле экинчи аялдары дагы кайрылганына карабастан, көп аял алуу үчүн укук колдонуу тажрыйбасы жокко эсе.

Аялдарга жана кыздарга карата жасалган зордуктоо, сексуалдык мүнөздөгү зомбулук аракеттери сыяктуу кылмыштар коркунучтуу кылмыштардын бири болуп келген жана коркунучтуу кылмыш катары кала берет, себеби алар адамдын ден соолугу жана анын кийинки жашоосу үчүн оор, кээде орду толгус зыяндарды келтирет. Кыргызстанда ар жыл сайын 300 чукул зордуктоолор жана кол салуулар катталат, бул жалпы кылмыштуулуктун түзүмүндө болжолдуу түрдө 1% түзөт⁶.

Аялдарга жана балдарга карата катталган гендердик кылмыштардын саны тууралуу расмий көрсөткүчтөр инсандын жыныстык эркиндигине, жыныстык кол тийбестигине карата кылмыштуу кол салуулардын, балдар жана мажбурлоочу никелеринин, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулуктун чыныгы картинасына ал тургай жакындабайт, толук чагылдырбайт деп жалпы таанылган.

Аялдар жана балдар сот адилеттигине ээ болуу жолунда мыйзамдын жетишсиздиги, кесипкөйлүк деңгээлдин жетишсиздиги, паракорчулук көрүнүштөрү жана зомбулуктан жабыр тарткан адамдар тууралуу терс көз караштар сыяктуу тоскоолдуктарга кабылышууда. Гендердик кылмыштар боюнча сот тажрыйбасына анализ жүргүзүү⁷ ички иштер, прокуратура жана сот органдарынын өкүлдөрү зомбулуктан жабыр тарткан аялдарга жана балдарга карата ар түрдүү стереотиптерге баш ийиштерин аныктады, бул болсо жабыр тарткан адамдардын укуктарынын бузулушуна алып келет. Гендердик кылмыштарды иликтөөнүн сапаты көпчүлүк учурда тергөөчү менен

⁵ https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_human_rights_woman_16_action/24406693.html

⁶ «Кыргыз Республикасындагы Укук бузуулар жана укук тартиби» статистикалык жыйнагы. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. Бишкек, 2018. Бул шилтемеде жеткиликтүү: <http://www.stat.kg/ru/publications/pravonarusheniya-i-pravoporyadok-v-kyrgyzskoj-respublike/>

⁷ Кыргыз Республикасында Аялдарга жана кыздарга карата кылмыштар боюнча Сот тажрыйбаларын изилдөө жөнүндө отчет. – Б., – 2017. 126 б. Түзүүчүлөр: Айдарбекова Ч. А., Борончиева Г. И., Дуйшенбекова Г. С., Илибезова Л., Качикеева Б., Тюлекова Т.

кылмыштан жабыр тарткан адамдын ортосунда ишенимдүү мамилелерди орнотуудан көз каранды, себеби жабыр тарткан адам толук кандуу ишенүү жана коопсуздук шартында гана толугу менен ачыла алат жана тергөө үчүн маанилүү маалыматтарды берет. Баса белгилей кетүүчү нерсе, тергөөчүнүн жабыр тарткан адамдар менен сүйлөшүүнүн жогорку стандарттарына негизделген кесипкөйлүк менен иш алып баруусу экинчи жолу виктимизациялоого⁸, жол бербөөнүн, ошондой эле жабыр тарткан адамдардын андан кийин коомго ийгиликтүү реинтеграциялануусунун башкы шарты болуп эсептелет.

Окуу куралынын максаты — бул зомбулукка кабылган аялдар жана балдар үчүн укук тартибин жана сот адилеттигин сактоо чөйрөсүндөгү базалык кызматтарды көрсөтүү боюнча эл аралык деңгээлде иштелип чыккан стандарттык операциондук процедураларды тергөөчүлөрдүн өздөштүрүүлөрүнө жана практикада колдонууларына колдоо көрсөтүү болуп эсептелет. Стандарттарды тергөөнүн бардык этаптарында колдонуу Кыргызстандын эл аралык милдеттенмелерине ылайык⁹ аялдар жана балдар үчүн адам укуктарын сактоо, басмырлоонун жок болуусу, сапаттуу сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга жол ачат.

⁸ Виктимизация деген кылмыш жасап жаткан учурда конкреттүү адамга зыян келтирүүнү билдирет. Экинчи виктимизация деген кылмыштуу аракеттин жыйынтыгы эмес, а жабыр тарткан адамга карата институттардын жана өзүнчө бир жарандардын реакциялары аркылуу жасалат (Европа Кеңешинин министрлер комитетинин катышуучу мамлекеттерге кылмыштардан жабыр тарткан адамдарга жардам көрсөтүү боюнча 8-сунуштамасы (2006-ж.).

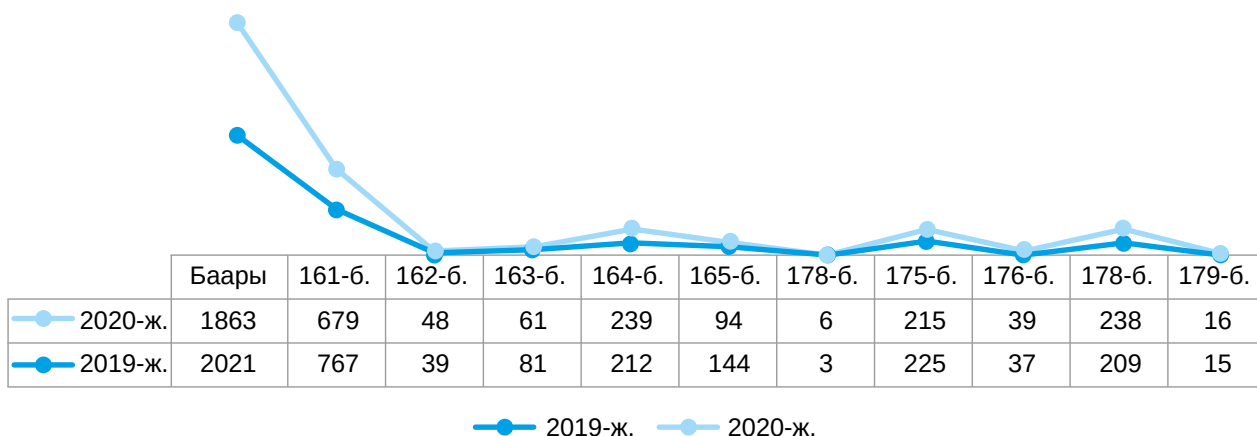
⁹ Бириккен Улуттар Уюмунун Уставы (1945-ж.); Адам укуктарынын жалпы декларациясы (1948-ж.); Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (1966-ж.); Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (1966-ж.); Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө Эл аралык пактка факультативдик протокол (1966-ж.); Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрүн жок кылуу боюнча конвенциясы (1979-ж.); Аялдарга карата басмырлоону токтотуу боюнча декларацияга факультативдик протокол (1999-ж.); Балдардын укуктары жөнүндө конвенция (1989-ж.); Аялдарга карата зомбулукту токтотуу боюнча декларация (1993-ж.); 2000-жылдын 31-октябрында Коопсуздук Кеңешинин 4213-жыйынында кабыл алынган 1325 резолюциясы (2000-ж.); Карама-каршылыктар учурунда жана өзгөчө кырдаалдар учурунда аялдар менен балдарды коргоо жөнүндө декларациясы (1974-ж.).

1. Кыргызстандагы көйгөйдүн масштабдуулугу

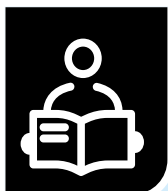
Жалпысынан КЖБР автоматташтырылган маалымат системасына аял жынысындагы жарандарга карата зомбулукка байланыштуу катталган сотко чейинки өндүрүштөрдүн санынын төмөндөөсү байкалды, 2019-жылы 2021 сотко чейинки өндүрүш болсо, 2020-жылы 1863 чейин төмөндөгөн. Сотко чейинки өндүрүштүн санынын көбүрөөк төмөндөөсү КРнын ЖКнин 161-беренеси (зордуктоо) (88ге), КРнын ЖКнин 165-беренеси (ыплас аракеттер) (50) боюнча байкалды. Сотко чейинки өндүрүштүн көбүрөөк өсүүсү 178-берене (Диний ырым-жырымдарды өткөрүүдө нике курагы жөнүндө мыйзамдарды бузуу) (29га) жана 164-берене (Он алты жашка жетелек адам менен сексуалдык мүнөздөгү аракеттер) (27ге) боюнча байкалды. 2020-жылы аял жынысындагы адамдарга карата зомбулукка байланыштуу сотко чейинки өндүрүштөрдүн катарында көбүрөөк үлүштү зордуктоо (161-бер.) — 39%, Он алты жашка жетелек адам менен сексуалдык мүнөздөгү аракеттер (164-бер.), жана Диний ырым-жырымдарды өткөрүүдө нике курагы жөнүндө мыйзамдарды бузуу (178-бер.) — 13% жана ыплас аракеттер (175-бер.) — 12 % түзүшкөн.

1-сүрөт. КРнын ЖКнин беренелери боюнча 2019 жана 2020-жылдары аял жынысындагы адамдарга карата зомбулук менен байланыштуу катталган сотко чейинки өндүрүштөрдүн саны тууралуу маалыматтар

Эскертүү: КРнын ЖКнин беренелери: 161-бер. Зордуктоо; 162-бер. Сексуалдык мүнөздөгү зомбулук аракеттер; 163-бер. Сексуалдык мүнөздөгү аракеттерге мажбурлоо; 164-бер. Он алты жашка жетелек адам менен сексуалдык мүнөздөгү аракеттер; 165-бер. Ыплас аракеттер; 175-бер. Адамды никеге туруу максатында уурдоо; 176-бер. Иш жүзүндөгү нике мамилелерине турууга мажбурлоо; 177-бер. Адамды никеге турууга мажбурлоо; 178-бер. Диний ырым-жырымдарды өткөрүүдө нике курагы жөнүндө мыйзамдарды бузуу; 179-бер. Эки жана андан көп аял алуу.

2. Аялдарга жана балдарга карата зомбулуктун формалары

Аялдардын үстүнөн зомбулук «тарыхый жактан эркектердин жана аялдардын ортосундагы күчтөрдүн тең салмаксыз болуп калыптанып калуусу, бул болсо эркектердин аялдардын үстүнөн үстөмдүк кылуусуна жана аялдарды басмырлоолоруна алып келүү» болуп саналат.

Булак: Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация, преамбула).

Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларацияда¹⁰ жана аялдарга карата бардык басмырлоолорду жоюу жөнүндө конвенцияда¹¹ «гендердик зомбулук» жана «аялдарга карата зомбулук» түшүнүктөрү синонимдер катары колдонулат. Бул терминдердин бири-бири менен тең салмактуулугунун себеби мындай: аялдарга карата зомбулуктун гендердик себептери бар, тактап айтканда аялдар зомбулукка капыстан эле кабылышпайт. Аялдардын жана эркектердин ортосундагы тең укуксуздук тарыхый жактан калып-

танып калгандыктан, гендердик белгилери боюнча зомбулукка кабылган адамдардын көпчүлүгү аялдар, ал эми бул зомбулуктарды жасаган адамдардын көпчүлүгү эркектер болуп саналат.

Аялдар жана эркектер зомбулукка ар түрдүү кырдаалдарда кабылышат: эркектер үчүн куралдуу карама-каршылыктын, чоочун адамдар тарабынан зомбулуктун же тобокелчиликтүү жүрүм-турумдун жыйынтыгында өлүмгө дуушар болуп калуу жогору болсо, аялдар үчүн тааныш адамдардын колунан, анын ичинде күйөөсүнүн же интимдик өнөктөшүнүн колунан өлүмгө учурап калуу жогору.

Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация аялдарга карата зомбулуктун төмөнкү формаларын чагылдырат:

үй-бүлөдө орун алган дене бойлук, жыныстык жана психологиялык зомбулук, анын ичинде уруп сабоо, жыныстык мажбурлоо, сеп менен байланыштуу зомбулук;

коомдо орун алган дене бойлук, жыныстык жана психологиялык зомбулук, анын ичинде зордуктоо, жыныстык мажбурлоо, асылуу, жумуш ордундагы, окуу жайларындагы коркутуу, ошондой эле аялдарды сатуу;

кайсы гана жерде болбосун, мамлекет тарабынан жасалган же жол берилген дене бойлук, жыныстык жана психологиялык зомбулук.

¹⁰ БУУнун Башкы Ассамблеясынын 48-сессиясынын 85-пленардык жыйынында 20.12.1993-ж. кабыл алынган

¹¹ 1979-жылдын 18-декабрында Башкы Ассамблеянын 34/180 резолюциясы тарабынан кабыл алынган. Кыргыз Республикасы конвенцияга Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйынынын 1996-жылдын 25-январындагы №320-1 токтому менен жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Эл өкүлдөрүнүн 1996-жылдын 6-мартындагы жыйынынын №257-1 токтому менен кошулган.

Мына ошентип, аялдарга карата гендердик¹² зомбулук эркектердин жана аялдардын ортосундагы тамыры тереңдеп кенен жайылып кеткен тең укуксуздуктун жыйынтыгы болуп эсептелет, ал аялдардын эркектердин, кыздардын жана балдардын гендердик ролдору тууралуу турукташып калган зыяндуу социалдык жана маданий стереотиптик көз караштар менен абдан маанилүү деңгээлде байланыштуу. Гендердик зомбулук аялдардын жана эркектердин көптөгөн укуктарын бузат, анын ичинде жашоого болгон укугун, ырайымсыз, гумансыз же кадыр-баркын басмырлаган кайрылууга же жазалоого кабылбоо укугун, мыйзамга ылайык бирдей коргоого ээ болуу кугун, үй-бүлөдө тең укуктуу болуу укугун же дене бойлук жана психикалык ден соолугунун эң жогорку деңгээлине ээ болуу укугун бузат¹³.

«Гендердик зомбулуктун» жана анын түрлөрүнүн ченемдик (нормативдик) аныктамасы Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин ведомстволук актысында бекитилген. (№1 кыстырма).

№ 1 кыстырма. Гендердик зомбулуктун аныктамасы

Гендердик зомбулук — бул адамдын кайсы гана болбосун дене бойлук жана жеке чектерин бузулушун түшүндүргөн, анын (аялдын/эркектин) эркине каршы жасалган, эркектер менен аялдардын ортосундагы социалдык (гендердик) жактан жазылган айырмачылыктарга негизделген бардык аракеттер.

Аялдарга карата гендердик зомбулук актыларына кирет:

- зордуктоо;
- зордуктоого аракет кылуу;
- гениталияларын, сүт бездерин жана жамбаштарын кармалоо;
- күйөөсү/сексуалдык өнөктөшү тарабынан зордуктоо;
- үй-бүлөлүк зомбулук;
- сексуалдык зомбулук максатында уурдоо;

¹² Гендер — ар башка жыныстагы адамдардын ээ болгон, социалдык жактан бекемделген жүрүм-туруму; саясатты, экономиканы, укукту, идеологияны, маданиятты, билим берүүнү жана илимди кошкондо, турмуштун бардык чөйрөлөрүндө көрсөтүлгөн эркектер жана аялдардын ортосундагы мамилелердин социалдык аспектиси. Булак: Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 4-августундагы № 184 «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» Мыйзамы. Гендердик зомбулук (аялдарга карата жыныстык белгиси боюнча жасалган зомбулук) «аялга, себеби ал аял болгондугу үчүн жасалган зомбулук же аялга ченелгис оор азаптанууларды алып келүү» дегенди түшүндүрөт. Булак: Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрүн жок кылуу боюнча конвенцияга №19 Жалпы сунуштама.

¹³ Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрүн жок кылуу жөнүндө конвенция, 18-декабрь, 1979-жыл. Кыргыз Республикасы КРнын МЖнын, 25-январь, 1996-жыл, N 320-1 жана КРнын ЭӨЖнын 6-март, 1996-жылдагы П N 257-1 токтомдорунун негизинде кошулган.

- аныкталган бир маданиятта уят деп эсептелген аракеттерди жасоого мажбурлоо;
- зомбулуктуу никелер жана никеге мажбурлоо;
- жумуш ордундагы сексуалдык асылуу;
- сойкулукка мажбурлоо ж.б. жана гендердик зомбулуктун башка түрлөрү.

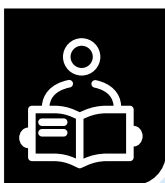
Булак: Гендердик зомбулуктун алдын алуу жана Кыргыз Республикасында өзгөчө кырдаалдар учурунда гендердик зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга психологияга чейинки, психологиялык жана психиатриялык жардам көрсөтүү боюнча типтүү нускама, Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин буйругу менен бекитилген. 07.10.2017-ж. №578.

3. Аялдарга жана балдарга карата гендердик кылмыштардын өзгөчөлүктөрү

Аялдарга жана балдарга карата гендердик кылмыштардын тергөөчү өз ишинде эске алуусу зарыл болгон өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар. Өзгөчөлүктөрү кылмыштардын бул тобунун айланасында учурда иштеп жаткан укуктук механизмдерге тиешелүү деңгээлде иштөөгө мүмкүнчүлүк бербеген көптөгөн стереотиптер жана так эмес көз караштар бар.

Изилдөөлөр жабыр тарткан адамдардын көпчүлүк бөлүгү баштарынан кечирген зомбулук боюнча ички иштер органдарына кайрылышпай тургандыктарын көрсөттү¹⁴. Бул коомчулуктун арасындагы кеңири жайылып кеткен стереотиптер жана салттык көз караштар менен байланыштуу, коомчулук кысымга алат жана болуп өткөн окуя үчүн жабыр тарткан адамдардын өздөрүн кысымга алышат жана айыпташат. Аялдарды сот адилеттигине кайрылуудан артка тартып кармап турган маанилүү фактор зомбулук тууралуу тааныштары/жакындары билип калышат жана андан баш тартышат деп коркуу жана уялуу сезимдери болуп эсептелет. Ошондой эле жабыр тарткан адамдарды зомбулук жасаган адамдар дагы коркутуп алуулары мүмкүн, алар өз өмүрлөрү же балдарынын, жакындарынын жашоосу үчүн дагы коркуулары мүмкүн. Айрым жабыр тарткан адамдар алардыкы туура экендигин далилдей ала тургандыктарына ишенишпейт. Бул укуктук билимдеринин жетишсиздиги, өзүнүн күчүнө ишенбөө, материалдык жактан көз карандуулук, укук коргоо органдарына ишенбөө менен байланыштуу, мына ушулар жабыр тарткан адамдарды милицияга кайрылуудан артка тартат¹⁵.

Кыргызстанда күйөөсү тарабынан дене бойлук же сексуалдык зомбулукка кабылган аялдардын жарымынан көбү (57%) дене бойлук жаракаттарга кабылышкан: алардын ичинде алардын сөөктөрү сынган жана тиштерин сындырышкан, денесинде кесилген тактар жана шишиктер калган. Буга карабастан дене бойлук же сексуалдык зомбулукка кабылган беш аялдын ичинен болгону экөө гана жардам сурап кайрылышкан.

Булак: КР МДИ (2012-ж.)

Жыныстык кылмыштар боюнча милицияга кайрылуу тууралуу чечим зомбулуктан кийинки бир нече күндөн кийин кабыл алынат, бул убакытта болсо көптөгөн маа-

¹⁴ Кыргыз Республикасында Аялдарга жана кыздарга карата кылмыштар боюнча сот тажрыйбаларына изилдөө жүргүзүү жөнүндө отчет (2012 – 2015-жж.). Кыргыз аял-сотторунун ассоциациясы, 2017, 107-бет.

¹⁵ Ошол жерде. 108-бет.

нилүү далилдер жоголуп кетет, мисалы жабыр тарткан адамдар жуунуп салган болушат, кийимдерин дагы жууп же ыргытып салышкан болушат. Ата-энелер кызга карата сексуалдык зомбулук тууралуу билишип милицияга кайрылганда, ал кош бойлуу болуп калган учур болуп калган окуялар бар. Ата-энелер кээде кыз тарапта болушпайт, ага ишенишпейт же ал зомбулукка өзү түрткү болду деп ойлошот. Мындай көрүнүш өзгөчө зомбулукка тууганы, таанышы же жарандык жубайы шектелип жаткан учурда орун алат¹⁶.

Никеге туруу үчүн уурдоого кабылган көптөгөн аялдар укук коргоо органдарына кайрылышпайт, себеби ал уурдап кеткен адамга баш ийүүсү жана күйөөгө тийүүсү керек деп эсептеген коомдук пикирге каршы чыкканга даяр эмес деп ойлошот. Милиция ошондой эле уурдалган аялдарга жардам берүүгө шашпайт, себеби ички иштер органдарынын кызматкерлери дагы кыз калуусу жана күйөөгө чыгуусу зарыл деп эсептешет. Муну менен катар эле, мындай уурдоо көпчүлүк учурда зордуктоо менен коштоло тургандыгы фактысына көңүл бурулбайт.

Мына ошентип, гендердик кылмыштардын өзгөчөлүктөрү жабыр тарткан адамдар укуктук, социалдык-маданий мүнөздөгү тоскоолдуктарга жана кыйынчылыктарга кабылышат, мына ушул тоскоолдуктар аларды укук коргоо жана сот органдарына кайрылуудан артка чегинтет. Алар коркууну, уялууну, басынууну баштарынан өткөрүшөт жана ошондуктан аларга мамиле кылууда алардын укуктарынын сакталуусун жана кызмат көрсөтүүлөрдүн эң жогорку деңгээлдеги сапаттуулугун камсыз кылган негизги принциптерди жана стандарттарды сактоо талап кылынат.

¹⁶ Ошол жерде. 8-бет.

4. Тергөө органдары тарабынан зомбулукка кабылган аялдарга жана кыздарга кызматтарды көрсөтүүнүн принциптери жана стандарттары

Зомбулукка кабылган аялдар жана кыздар үчүн базалык кызмат көрсөтүүлөрдүн саламаттыкты сактоо, социалдык кызматтар,

укук коргоо органдары жана сот адилеттиги сыяктуу секторлор тарабынан көрсөтүлүүчү кызматтардын негизги комплексин камтыйт. Бул кызмат көрсөтүүлөр зомбулукка кабылган кыздардын жана балдардын ар бирине эң минималдуу дегенде укук, коопсуздук жана бакубат жашоо кепилдигин берүүгө арналган.

Тергөө кызматкерлери тарабынан кызмат көрсөтүүлөрдү жана жардамдарды сунуш кылуунун стандарттары «Зомбулукка кабылган аялдар жана кыздар үчүн базалык кызмат көрсөтүүлөрдүн топтому» документинде караштырылган. Документ Бириккен Улуттар Уюмунун (мындан нары — БУУ) Глобалдык бириккен программасы тарабынан «БУУ-аялдар», БУУнун Калк фонду, Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму, БУУнун Өнүктүрүү программасы, БУУнун Баңги заттары жана кылмыштуулук боюнча башкармалыгы жана БУУнун Балдар фонду менен өнөктөштүктө даярдалган¹⁷.

Базалык кызмат көрсөтүүлөр саламаттыкты сактоо, социалдык кызматтар, укук коргоо органдары жана сот адилеттиги сыяктуу секторлор тарабынан кызмат көрсөтүүлөрдү сунуш кылууну аныктайт, ошондой эле аларды координациялоо боюнча жоболорду камтыйт. Базалык кызмат көрсөтүүлөр саламаттыкты сактоо, социалдык кызматтар, укук коргоо органдары жана сот адилеттиги сыяктуу секторлор тарабынан кызмат көрсөтүүлөрдү сунуш кылууну аныктайт, ошондой эле аларды координациялоо боюнча жоболорду камтыйт. Ар бир сектор үчүн кызматтарды көрсөтүүнүн стандарттары аныкталган, алардын максаты зомбулук болгон учурда аялдарды жана кыздарды жогорку сапаттуу, комплекстүү кызмат көрсөтүүлөр менен камсыз кылуу болуп эсептелет. Аялдар жана кыздар үчүн координацияланган, сапаттуу базалык кызмат көрсөтүүлөрдүн жоктугу, бул алар мурдагыдай эле дене бойлук жана психикалык зомбулуктун зыяндарынан, анын ичинде күтүүсүз кош бойлуулуктан, депрессиядан, стресстен, тынчсыздандырган жабыркоолордон, майыптуулукка же баланын өлүмүнө алып келген курч дене бойлук жаракаттардан, акушердик-гинекологиялык татаалдануулардан запкы көрүп, зыян тартып келе жатышат дегенди түшүндүрөт.

¹⁷ Зомбулукка кабылган кыздар үчүн базалык кызмат көрсөтүүлөрдүн топтому. Essential Services Package for Women and Girls Subject to Violence (<https://www.unfpa.org/essential-services-package-women-and-girls-subject-violence>) шилтемеси боюнча жеткиликтүү.

Стандарттар Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган адам укуктары, аялдардын жана балдардын укуктары чөйрөлөрүндөгү эл аралык конвенциялардын негизинде иштелип чыккан. Зомбулуктан жабыр тарткан аялдар жана кыздар менен иштөө стандарттары төмөнкүдөй негизги принциптерге жана ыкмаларга негизделген:

Укук коргоочулук ыкма

Сапаттуу базалык кызмат көрсөтүүлөрдү сунуш кылуунун укук коргоочулук ыкмасы, мамлекет өзүнүн бардык органдары аркылуу аялдардын жана балдардын укуктарын сыйлоого, коргоого жана сактоого милдеттүү экендигин тааныйт. Аялдарга жана балдарга карата зомбулук, бул алардын адамдык укуктарын фундаменталдык жактан бузуу, тактап айтканда алардын ден соолукка, өнүгүүгө, жашоого карата укугун, коркунучтан жана зомбулуктан эркин болуу укуктарын бузуу болуп эсептелет. Укук коргоочулук ыкмасы балдардын коопсуздуктарын, бакубат жашоолорун камсыз кылууну, балдардын кадыр-баркын сактоо, сыйлоо менен аяр мамиле жасоону камсыз кылууну артыкчылыктуу тартипте караштырат. Ал ошондой эле, учурда иштеп жаткан жогорку сапаттуу кызмат көрсөтүүлөрдү сунуш кылууда максималдуу түрдөгү жеткиликтүү стандарттарга умтулууга чакырат.

Гендердик тең укуктуулукту илгерилетүү жана аялдардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн жайылтуу

Бул принципке ылайык, аялдарга жана кыздарга карата зомбулуктун түпкү себеби аялдардын жана эркектердин ортосундагы тарыхый жактан калыптанып калган тең укуксуздук болуп эсептелет. Ошондуктан, аялдарга жана кыздарга карата зомбулук көйгөйүн чечүү жашоонун бардык чөйрөлөрүндө гендердик тең укуктуулукка жетишүүдөн көз каранды. Мына ушуга байланыштуу, кызмат көрсөтүүлөр аялдарга жана балдарга карата жасалган зомбулукка кадимки көрүнүштөй мамиле кылууга же анын тамырын жайылтууга бөгөт коюуга, жоюуга чакырат. Кызмат көрсөтүүлөр аялдардын жана балдардын/мыйзамдуу өкүлдөрдүн жеке өздөрү чечим кабыл алуу укуктарын, анын ичинде базалык кызмат көрсөтүүлөрдөн баш тартуу тууралуу чечим кабыл алууда аялдардын тандоо жана тандоодогу эрктүүлүгүн билдирүү укуктарын кеңейтүүгө багытталган.

Басмырлоого жол бербөө жана маданий өзгөчөлүктөрдү сактоо

Маданий жана жаш курактык өзгөчөлүктөрдү эске алган базалык кызмат көрсөтүүлөр аялдардын жана балдардын жеке жагдайларын жана жашоодогу тажрыйбаларын, ошондой эле алардын жаш курактарын, маданиятын, сексуалдык багыттуулугун, гендердик иденттүүлүгүн, этникалык тиешелүүлүгүн жана тилдик өзгөчөлүгүн көңүлгө алуулары керек. Бул кызматтарды жана жардамдарды көрсөтүүдө бардык жабыр тарткан адамдарга бирдей мамиле кылуу зарыл дегенди түшүндүрөт. Иш тажрыйбасында бул принцип көп бузулат, себеби көпчүлүк учурда кызматтарды көрсөткөн адистер стереотиптик көз караштарды жетекчиликке алышат жана кыздар жана балдар

зомбулукка кабылып жатышкандыктарына өздөрүн айыптуу деп эсептешет, ошондой эле ата-энелер балдарын зомбулукту колдонуу менен тарбиялай алышат, себеби бул үй-бүлөнүн ички иши, буга киришүүгө болбойт деп ойлошот.

Коопсуздук

Сапаттуу кызмат көрсөтүүдө аялдардын жана балдардын коопсуздугу биринчи деңгээлдеги мааниге ээ. Коопсуздукту камсыз кылуу жабыр тарткан адамды болжолдуу айыпкерден дароо бөлүүнү жана анын коопсуздугуна баа берүүнү, ал эми зарылчылык пайда болгон учурда коопсуз жайга жайгаштырууну камтыйт. Жабыр тарткан аялга же балага карата зомбулуктун кайрадан кайталануу коркунучунун азайтуу үчүн зомбулук жасаган адамдын ага кандай реакция кыларына баа берүү зарыл. Зомбулук коркунучу жогору болгон учурда, ички иштер органдарынын кызматкерлери жана балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар дароо коопсуздукту камсыз кылуу үчүн атайын чараларды көрүүгө милдеттүү, мисалы, үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды 48 саатка кармоону колдонуу же баланы үй-бүлөдөн алуу керек. Коопсуздукту сактоо принциби жабыр тарткан адамдарга кызматтарды көрсөткөн ички иштер органдарынын кызматкерлеринин өздөрүнүн дагы коопсуздуктарын сактоого жайылтылат.

Конфиденциалдуулук

Зомбулукка кабылган адамдардын коопсуздуктарына баа берүү адам ал зомбулукка кабылгандыгы тууралуу билдирген учурдан баштап жүргүзүлүшү керек. Муну үчүн мүмкүн болуучу коркунучтарды эске алуу, зомбулуктуу аракеттерди жасоо коркунучтарына баа берүүнү жана милицияга кайрылгандан кийин жабыр тарткан адамдарга жаңы зыян келтирилбейби эске алуу зарыл.

Тергөөчүнүн өзүнүн жеке коопсуздугуна баа берүү анын күнүмдүк жумушунун бир бөлүгү болуусу керек.

Конфиденциалдуулукту сактоо — жабыр тарткан адамдардын коопсуздуктарын камсыз кылуу үчүн, андан нары коркунучтун жана/же зомбулуктун болуусун токтотуу үчүн, ошондой эле жабыр тарткан адамдын өздүгү тууралуу маалыматтын ачыкка чыгуусуна жол бербөө үчүн маанилүү чара болуп саналат. Жашы жеткен жабыр тарткан аялдарга тиешелүү маалыматты конфиденциалдуу алмашуу деген, айрым маалымат ИИОнун башка кызматкерлерине бир гана «зарылчылык принцибинин» негизинде берилүүсү мүмкүн дегенди түшүндүрөт. Муну жабыр тарткан адамдарга түшүндүрүү зарыл жана алар кайсы маалымат кимге берилерин түшүнүүлөрү керек. Зомбулук кыздарга карата жасалганда маалыматты берүү үчүн алардын макулдугу талап кылынбайт. Конфиденциалдуулук кызмат көрсөтүүнүн бардык этаптарында сакталуусу керек. Бул жабыр тарткан адамдарды суракка алууда үчүнчү тараптарды катыштырбоону, алардын жашаган дареги жана алар токтогон жай, алардын мый-

замдуу өкүлдөрү ж. б. тууралуу маалыматтардын жеткиликтүүлүгүн чектөөнү камтыйт. Кыздарга жана аялдарга карата зомбулук тууралуу иштерди жабык тартипте кароо зарыл.

Маалыматтуулук

Стандарттар кызмат көрсөткөн адистер жабыр тарткан адамдарга/мыйзамдуу өкүлдөргө коргоонун мыйзамдуу чаралары тууралуу, социалдык, медициналык, юридикалык кызмат көрсөтүүлөр тууралуу маалымат берүүсүн камтыйт. Сексуалдык зомбулуктан жабыр тарткан аялдарга жана балдардын мыйзамдуу өкүлдөрүнө байланышудан кийинки алгачкы 72 сааттын ичинде саламаттыкты сактоо уюмдарында милдеттүү түрдө жыныстык жол менен жугуучу инфекциялардын, ВИЧ-инфекциясынын жана күтүүсүз кош бойлуулуктун алдын алуу акысыз жүргүзүлөрү тууралуу маалымат берүү керек. Ошондой эле жабыр тарткан аялга/балдардын мыйзамдуу өкүлдөрүнө психологиялык, юридикалык жардам алуу үчүн жана убактылуу жашоо кызматынан пайдалануу үчүн адистешкен борборлорго кайрылуу мүмкүнчүлүгү бар экендиги тууралуу маалымат берилүүсү зарыл.

Аң сезимдүү тандоо

Жабыр тарткан аялга же баланын мыйзамдуу өкүлүнө ар бир аракет тууралуу, аны жасоо зарыл экендиги, анын мазмуну тууралуу маалымат берилгенден кийин гана ал аракетти жасап баштоо керек жана бул аракетти ишке ашыруу үчүн алардан аң сезимдүү макулдук алынгандан кийин гана ишке ашырылуусу зарыл.

Зомбулуктан жабыр тарткан адамдардын муктаждыктарынын артыкчылыктүүлүгү

Стандарттар жабыр тарткан аялдардын, балдардын жана алардын мыйзамдуу өкүлдөрүнүн муктаждыктарын эске алуунун маанилүүлүгүн баса белгилешет. Бул алардын каалоолоруна баалоо жүргүзүүнү, алардын укуктарын сактоону жана кадыр-баркын сыйлоону камтыйт. Жардам сурап кайрылган адамдардын муктаждыктарынын негизинде кызматтарды көрсөтүү, келтирилген зыяндын минимизацияланышына таасирин тийгизген жагымдуу шарттарды түзүүгө багытталган ыкманы колдонуп мамиле кылуу жана бул аркылуу балдарды калыбына келтирүү дегенди түшүндүрөт. Милиция кызматкерлери чечим кабыл алууда зомбулуктан жабыр тарткан адамдар үчүн пайда боло турган тобокелчиликтерди жана алардын аярлуулугун эске алуу менен колдоо көрсөтүүлөрү керек.

Зомбулук жасаган адамды жоопкерчиликке тартуу

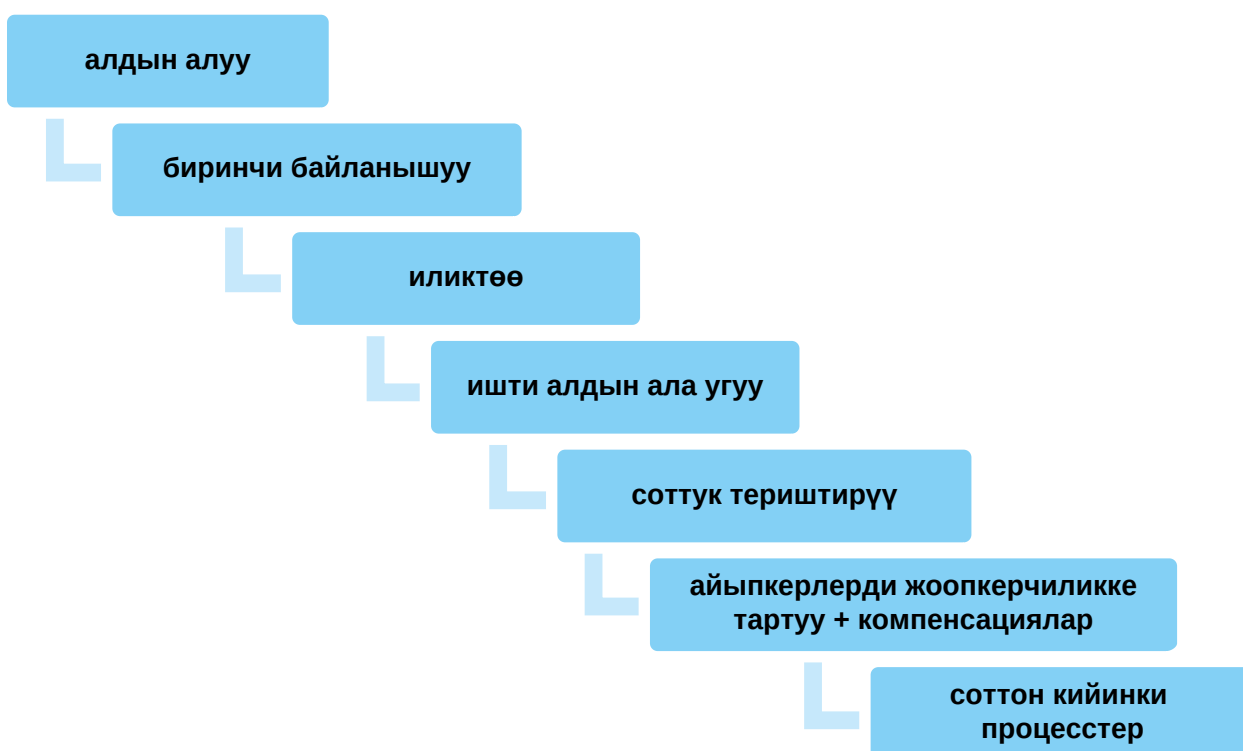
Кызмат көрсөтүүлөр сот адилеттигине жөнөтүү процесстерине аялдардын жана кыздардын катышуусун колдоого алуусу жана жеңилдетүүсү зарыл. Адилеттикти калыбына келтирүү үчүн жоопкерчилик жабыр тарткан адамдардын эмес, мамлекеттин мойнунда болуусу керек. Зомбулук жасаган адамдарга карата сөзсүз жазага тартуу принциби иштөөсү зарыл.

5. Сот адилеттиги жана укук тартибин сактоо чөйрөсүндөгү базалык кызмат көрсөтүүлөр

2-сүрөттө базалык кызматтарды көрсөтө турган укук коргоо органдары жана сот адилеттиги системасы жана жабыр тарткан адамдардын өз ара аракеттенишүүлөрүнүн аспектилерин камтыган сот адилеттиги процесси келтирилген.

2-сүрөт. Сот адилеттиги процесси

Сот адилеттигинин этаптарына ылайык эл аралык стандарттар 11 базалык кызмат көрсөтүүлөрдү сунуш кылууну караштырат, алар 1-таблицада келтирилген.

1-таблица. Сот адилеттиги жана укук тартибин сактоо чөйрөсүндөгү базалык кызмат көрсөтүүлөр

1-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮ. АЛДЫН АЛУУ

Сот адилеттиги кызмат көрсөтүүлөрүн жеткирүүчүлөрү зомбулук, анын себептери жана анын аялдарга, кыздарга, алардын үй-бүлөлөрүнө жана жамааттарга тийгизген зыяндары, ошондой эле айыпкерлерге карала турган жазалоо чаралары тууралуу коомчулуктун маалыматтуулугунун деңгээлин жогорулатуу иштерин жүргүзүүлөрү маанилүү. Аялдарга жана кыздарга жардам көрсөтүү кызматтары жана алар менен байланышуу түйүндөрү тууралуу маалымат берүү дагы андан аз эмес

	<p>деңгээлде маанилүү. Кызматтарды көрсөтүүдө гендердик сезимталдык маданиятын өстүрүү жана илгерилетүү зомбулуктун алдын алуу үчүн чечүүчү мааниге ээ.</p>
<p>2-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮ. БИРИНЧИ БАЙЛАНЫШУУ</p> 	<p>Укук коргоо органдары көпчүлүк учурда аялдарга жана балдарга карата зомбулукка биринчи болуп таасир этишет. Ошондуктан, алардын жабыр тарткан адам же баланын мыйзамдуу өкүлү менен биринчи байланышуусу алар алдыда соттук коргоого кайрылышабы же жокпу чечим кабыл алуусундагы чечүүчү фактор болуп эсептелет.</p> <p>Биринчи байланышуу жабыр тарткан адамдарга жана алардын мыйзамдуу өкүлдөрүнө тергөө органдарынан турган сот адилеттиги системасы алардын коопсуздуктарына кызыкдар экендигин, арыздарды кабыл алышарын, тиешелүү коргоого алууну каалай тургандыктарын, ошондой эле айыпкерди жазалоо үчүн далилдерди издей тургандыгын демонстрациялоосу керек.</p> <p>Эл аралык стандарттарды сактоо менен тергөөчү кызматкерлер аялдардын жана балдардын экичи жолу виктимизациялануусунун алдын ала алышат, ошондой эле өз милдеттерин натыйжалуу жана сапаттуу жүргүзө алышат.</p>
<p>3-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮ. ИЛИКТӨӨ</p> 	<p>Аялдарга жана балдарга карата кылмыштарды иликтөө өз убагында башталуусу өтө маанилүү, жогорку кесиптик деңгээлде жүргүзүлүүсү, Кыргыз Республикасынын учурда иштеп жаткан мыйзамдарынын далилдөө жана тергөө боюнча талаптарына жооп берүүсү керек.</p> <p>Процесстин бардык учурунда аялдардын жана балдардын, алардын мыйзамдуу өкүлдөрүнүн коопсуздуктары, аларды коргоо жана кадыр-баркына шек келтирбөө бардык тарабынан сакталуусу зарыл.</p>
<p>4-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮ. АЛДЫН АЛА УГУУ ПРОЦЕССИ (сотко чейинки өндүрүш)</p> 	<p>Алдын ала угуулар мамлекеттин иликтөө-тергөө үчүн негизги жоопкерчиликти алуу милдетин чагылдырат жана ошону менен катар жабыр тарткан адамдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө арналат. Бул чөйрө сотко чейинки өндүрүштү өз убагында жүргүзүү, жеткиликтүүлүк жана анын процедураларынын жөнөкөйлүгү канчалык маанилүү экендигин баса белгилейт.</p>
<p>5-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮ. СОТТУК УГУУЛАР ПРОЦЕССИ</p> 	<p>Кылмыш сот өндүрүшүндө акыйкаттыкты калыбына келтирүү мамлекетке жүктөлгөн. Соттук териштирүү жабыр тарткан адамдарга жана алардын мыйзамдуу өкүлдөрүнө карата ак ниеттик маанайда, алар өздөрүн коопсуздукта сезишип башынан өткөндөрүн айтып бере ала турган жагдайда жүргүзүлүүсү зарыл. Процедуралар кайрадан виктимизацияланууга алып келбөөсү керек жана соттук далилдер басмырлоону четке каккан шартта сунуш кылынуусу зарыл. Жабыр тарткан адамдардын</p>

сот процесстерине катышууларынын жыйынтыгында психологиялык жаракаттарга кабылуусуна жол берилбейт.

6-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ
КӨРСӨТҮҮ. УКУК
БУЗУУЧУНУ
ЖООПКЕРЧИЛИККЕ
ТАРТУУ ЖАНА
КЕЛТИРИЛГЕН ЗЫЯНДЫ
КАЛЫБЫНА КЕЛТИРҮҮ
БОЮНЧА ЧАРАЛАР

Жабыр тарткан адамдардын көз карашы боюнча айыпты моюнга алуу жана компенсация чектөө — кылмыш жазасына тартуу, келтирилген зыяндарды жарандык тартипте өндүрүүдөн баштап, мамлекеттин базалык соттук кызмат көрсөтүүлөрдү көрсөтүүгө жөндөмсүздүгүнө байланыштуу келтирилген зыяндарды кайрадан калыбына келтирүүгө чейинки көптөгөн мааниге ээ нерселер болушу мүмкүн. Базалык кызмат көрсөтүүлөр болсо, жабыр тарткан адамдарга каршы жасалган кылмыштардан тарткан зыяндарды же алар кабылган чыгымдарды калыбына келтирүү үчүн аларды адилеттүү жана натыйжалуу укуктук коргоо каражаттары менен камсыз кылууга арналган.

7-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ
КӨРСӨТҮҮ. СОТ
ПРОЦЕССТЕРИ
АЯКТАГАНДАН КИЙИН
КОЛДОНУЛУУЧУ
ЧАРАЛАР

Сот процессинен кийинки базалык кызмат көрсөтүүлөр аялдарга жана кыздарга карата зомбулукка жол берилбестиги тууралуу түшүндүрүү иштерин камтыйт, ошондой эле кылмышкерлерди кайрадан тарбиялоо жана реинтеграциялоо боюнча чараларды караштырат.

8-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ
КӨРСӨТҮҮ.
КООПСУЗДУК ЖАНА
КОРГОО

Аялдар жана балдар зомбулуксуз жана зомбулук болуп калуусу мүмкүн деп коркпостон жашоого укуктуу. Коргоо чаралары кылмыш иши кылмыштык, жарандык же үй-бүлөлүк сот өндүрүшүнүн алкагында козголгондугунан көз карандысыз түрдө жеткиликтүү болуусу керек. Алар аялдар жана балдар үчүн сот адилеттүүлүгүнүн жеткиликтүүлүгүн жана сот адилеттүүлүгүнүн бардык этаптарында өздөрүн коопсуздукта сезүү мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуулары керек.

9-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ
КӨРСӨТҮҮ. КОЛДОО
ЖАНА ЖАРДАМ
КӨРСӨТҮҮ

Стандарттар жабыр тарткан адамдарга сот адилеттиги секторунан сырткары дагы көрсөтүлө турган укуктук, медициналык жана социалдык жардамдын бар экендиги тууралуу толук маалымат берүүнүн маанилүүлүгүн баса белгилешет (мисалы, саламаттыкты сактоо, балдар борборлору, социалдык кызмат көрсөтүүлөр, консультациялар).

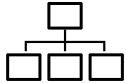
10-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ
КӨРСӨТҮҮ.
КОММУНИКАЦИЯ

Коммуникация — бардык сот адилеттиги системасынын алкагындагы негизги тема. Жабыр тарткан адамдар жана алардын мыйзамдуу өкүлдөрү аларды угушарын, алардын укуктук муктаждыктары түшүнүктүү экендигин жана аларды канааттандырууга умтулуп жатышкандыктарын билүүлөрү керек. Маалыматты башкаруу жана сот адилеттигинин ар түрдүү түзүмдөрү менен өз ара аракеттенишүү, тактап айтканда конфиденциалдуулукту сактоонун жана жеке жашоонун кол тийбестигинин артыкчылыктүүлүктөрү, сот адилеттигине жөнөтүү процессинде

жабыр тарткан адамдар кабылыша турган тобокелчиликтерди азайтууга жөндөмдүү болуусу зарыл.

11-БАЗАЛЫК КЫЗМАТ
КӨРСӨТҮҮ. СОТ
АДИЛЕТТИГИ
ОРГАНДАРЫНЫН
ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨРҮН
КООРДИНАЦИЯЛОО

Сот адилеттигине жөнөтүү процессине баарынан мурун ички иштер, прокуратура жана сот органдары катышышат. Бул жабыр тарткан адамдардын жана алардын мыйзамдуу өкүлдөрүнүн коопсуздуктарын камсыз кылуу жана коргоо үчүн алардын аракеттерин координациялоону талап кылат. Укук коргоо жана сот органдарын координациялоо сот адилеттиги кызмат көрсөтүүлөрүнүн бардык жеткирүүчүлөрүнүн жогорку кесиптик деңгээлдеги жооп берүүлөрү менен камсыз кылат.

Зомбулукка кабылган кыздар үчүн Базалык кызмат көрсөтүүлөрдүн топтомунун стандарттары менен кийинки шилтеме боюнча кененирээк таанышып чыксаңар болот: Essential Services Package for Women and Girls Subject to Violence (<https://www.unfpa.org/essential-services-package-women-and-girls-subject-violence>).

Базалык кызмат көрсөтүү: Алдын алуу

Кыргыз Республикасынын аялдарга жана балдарга карата укук бузуулардын алдын алуу тууралуу мыйзамдарынын укуктук негиздерин Кыргыз Республикасынын Конституциясы¹⁸, Балдар жөнүндө кодекси¹⁹, КРнын «Ички иштер органдары жөнүндө» Мыйзамы, 11-январь, 1994-жыл, N 1360-XII, КРнын «Укук бузуулардын алдын алуунун негиздери жөнүндө» Мыйзамы²⁰ жана Кыргыз Республикасынын укук бузуулардын алдын алууга тиешелүү башка ченемдик-укуктук актылары, ошондой эле Кыргыз Республикасы катышуучусу болгон аялдардын жана балдардын укуктарына тиешелүү мыйзам чегинде күчүнө кирген эл аралык келишимдер²¹ түзүшөт.

Аялдарга жана балдарга карата укук бузуулардын алдын алуунун максаттары алардын коргонуу деңгээлин жогорулатуу жана жыныстык белгиси боюнча жасалган кылмыштардын жана укук бузуулардын санын азайтуу, аялдарга жана балдарга карата зомбулук жасоого жол ачкан себептерди жана шарттарды четтетүү болуп эсептелет.

Укук бузуулардын алдын алуунун милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- 1) жеке адамдын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылуу;

¹⁸ 5-май, 2021-жыл.

¹⁹ 10-июль, 2012-жыл, №100.

²⁰ 29-апрель, 2017-жыл, №63.

²¹ Бириккен Улуттар Уюмунун Уставы (1945-ж.); Адам укуктарынын жалпы декларациясы (1948 -ж.); Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (1966-ж.); Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (1966-ж.); Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө Эл аралык пактка факультативдик протокол (1966-ж.); Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрүн жок кылуу боюнча конвенциясы (1979-ж.); Аялдарга карата басмырлоону токтотуу боюнча декларацияга факультативдик протокол (1999-ж.); Балдардын укуктары жөнүндө конвенция (1989-ж.); Аялдарга карата зомбулукту токтотуу боюнча декларация (1993-ж.); 2000-жылдын 31-октябрында Коопсуздук Кеңешинин 4213-жыйынында кабыл алынган 1325 резолюциясы (2000); Карама-каршылыктар учурунда жана өзгөчө кырдаалдар учурунда аялдар менен балдарды коргоо жөнүндө декларациясы (1974-ж.).

- 2) жарандардын укуктук аң-сезиминин жана укуктук маданиятынын деңгээлин жана кызмат адамдарынын жоопкерчилиги жогорулатуу, мыйзамдуулукту бекемдөө, ошондой эле укук бузууларга жана мыйзамдуулуктун бузулушуна жол берилгис мамилелерди калыптандыруу;
- 3) укук бузуулардын алдын алуу системасын түзүү жана мамлекеттик органдарды кылмыштуулуктун кесепеттери менен күрөшүүдөн укук бузуулардын алдын алууга кайра багыттоо;
- 4) укук бузууларды жасоонун себептерин жана укук бузууларга өбөлгө болуучу шарттарды изилдөө жана аныктоо, аларды четтетүү боюнча чараларды көрүү;
- 5) укук бузуулардан жабыр тарткан адамдарды, ошондой эле укук бузуу жасаган же укук бузууга көнгөн адамдарды социалдык реабилитациялоо жана социалдык көнүктүрүү;
- 6) укук бузуулардын алдын алууну ишке ашыруу боюнча укук бузуулардын алдын алуу субъектилеринин өз ара аракеттенишүүсүн камсыз кылуу.

Кыргыз Республикасында укук бузуулардын алдын алуунун мамлекеттик системасы кийинкилерден турат:

- 1) укук бузуулардын жалпы алдын алуудан;
- 2) укук бузуулардын атайын алдын алуудан;
- 3) пробациялык көзөмөлдөн;
- 4) укук бузуулардын виктимологиялык алдын алуудан.

Укук бузуулардын атайын алдын алуу болуп укук бузуулардын алдын алуу субъектилеринин укук бузуулардын айрым түрлөрүн алдын алууга, аларды жасоонун себептерин жана шарттарын четтетүүгө багытталган, иш-чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, адамдардын өзүнчө категорияларын аныктоого жана аларга алдын алуунун таасир этүү, анын ичинде үй-бүлөлүк зомбулуктун жана балдарга карата зомбулуктун алдын алуучу мамлекеттик органдар, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары жана укук бузуулардын алдын алуучу башка субъектилер тарабынан адам укуктарынын жана эркиндиктеринин бузулушунун алдын алууга багытталган иш-чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу болуп эсептелет.

Алдын алуучу таасир этүү чараларын колдоно турган, укук бузуулардын атайын алдын алуу субъектилер чөйрөсүнө ошондой эле ички иштер органдары кирет.

Укук бузуулардын алдын алууда өзгөчө роль ички иштер органдарына тиешелүү. Атайын алдын алуу милдети жалпы ички иштер органдарына жүктөлгөнү менен, көпчүлүк учурларда аялдарга жана кыздарга, балдарга карата зомбулуктун алдын

алуу менен Коомдук коопсуздук кызматынын — бир гана МУУ жана балдар боюнча тескөөчүлөр алектениши керек деп ойлошот, ал эми тергөө кызматынын кызматкерлери эрежеге ылайык өздөрүн бул ролдо көрүшпөйт.

Муну менен катар эле, тергөөчүнүн алдын алуу ишмердүүлүгүнүн маанилүүлүгү бир гана ал алдын алуунун милдеттүү субъектиси болгону менен гана аныктабайт, ошону менен бирге эле дал ушул тергөөчү иликтөөнүн жүрүшүндө кылмыш жана анын зыяндары тууралуу көбүрөөк толук маалыматка ээ. Тергөөчүнүн алдын алуу ишмердүүлүгүнүн маанилүүлүгү, бул ишмердүүлүк аялдарга жана кыздарга карата кылмыштардын алдын алуунун башка субъектилеринин ишмердүүлүгүн активдештирүү үчүн негиз катары кызмат кылуусу керек экендигинде.

Кылмышты иликтөөнүн жүрүшүндө тергөөчү аялдарга жана кыздарга карата кылмыштарды жасоого жол ачкан себептерди жана шарттардын бетин ачат, кылмыштын объективдүү жана субъективдүү тараптары аныкталат. Аялдарга жана балдарга карата кылмыштарды жасоонун себептерин жана шарттарын, жасалган ордун, убактысын, мотивин, жолун анализдөө гендердик кылмыштардын алдын алуу боюнча таасирдүү иш-чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Тергөөчү конкреттүү кылмышты жасоого түздөн түз таасирин тийгизген себептерди жана шарттарды гана аныктабастан, ошондой эле уюмдардын, мекемелердин, кызмат адамдарынын ж. б. кылмышты жасоонун аныкталган себептеринин жана шарттарынын пайда болуусуна алып келген кемчиликтерин ачыктай алат. Тергөөчү ошондой эле, алдын алуу субъектилеринин ичинен ким өз милдеттерин аткарган жок жана кайсы чаралар кылмыштын жасалышын токтотуп калмак эле аныктоо мүмкүнчүлүгүнө ээ. Тергөөчүнүн ишинин жыйынтыктары боюнча өз милдеттерин аткарган алдын алуу субъектилерине карата чечимдер кабыл алынуусу мүмкүн жана кабыл алынуусу керек. Укук бузуулардын жана кылмыштардын алдын алуу боюнча тергөөчүнүн максаттуу багытталган ишмердүүлүгү аялдарга жана балдарга карата зомбулук жана кылмыштуулук менен жалпы күрөшүүнүн маанилүү элементи болуусу зарыл. Кыргыз Республикасынын жаңы Жазык-процесстик кодексинин долбоорунун 3-бөлүгүнүн 19-беренеси (иштин жагдайларын иликтөөнүн ар тараптуулугу, толуктугу жана объективдүүлүгү принциби) «тергөөчү кылмыш ишин тергөө өндүрүшүнүн жүрүшүндө, кылмышты жасоого түрткү берген себептерин жана шарттарын аныктоого милдеттүү. Эгерде негиз бар болсо, тергөөчү иш боюнча аныкталган мамлекеттик органдардын жана башка органдардын кызмат адамдары тарабынан мыйзам бузууга жол берген себептерге жана кылмышты жасоого түрткү берген шарттар фактыларына көңүл бурган жана тиешелүү чараларды көрүүнү талап кылган токтом чыгарат» деп көрсөтүлгөн.

Аялдарга жана балдарга карата зомбулуктун алдын алуу жабыр тарткан адамдарга жардам көрсөтүү суроолору менен алектенген уюмдар менен кызматташтыкты жолго коюуну, колдоо көрсөтүүнү жана жайылтууну камтыйт.

Белгилей кетчү эң зарыл нерсе, жалпы ички иштер органдарында жана тергөө органдарында аялдардын өкүлчүлүгүн жогорулатуу, зомбулуктан жабыр тарткан адамдардын, анын ичинде сексуалдык зомбулуктан жабыр тарткан адамдардын арыз берген/

кылмыш боюнча маалымат алган учурлардан баштап сот адилеттиги системасы менен өз ара аракеттенишүүлөрүнө оң таасирин тийгизет жана жабыр тарткан адамдардан кылмыштын реалдуу кырдаалы тууралуу маалымат алганга жол ачат.

Калкка өздөрүнө зомбулук жасалгандыгы боюнча билдирүүнү каалаган аялдарга жана балдарга колдоо көрсөтүүгө дайыма даяр экениңиздер тууралуу үзгүлтүксүз түрдө маалымат берилип туруусу керек, калк арасында зомбулук фактыларын билдирүү керектиги тууралуу чакыруу иштери жүргүзүлүп туруусу зарыл.

Базалык кызмат көрсөтүү: Биринчи байланышуу

Зомбулукка кабылган аялдар жана балдар ички иштер органдарына кайрылган учурда, арыздар ылдам, кесипкөйлүк менен, өз оюн таңуу-лабаган маанайда жана кылдаттык менен кабыл алынуусу керек.

Атайын даярдыктын бар болуусу

Аялдарга жана кыздарга каршы кылмыштарды иликтөөдөгү ийгилик көпчүлүк учурда тергөөчүнүн алар менен байланыш түзө билүү жана кылмышкерди табууга жардам берген көп, кенен маалымат ала билүү жөндөмдүүлүгүнөн көз каранды. Бул жабыр таркан адамдардын ишенимин пайда кылган жагымдуу психологиялык маанайды түзө билүүнү, аларда иликтөөнүн ийгиликтүү болуусуна ишеним берүүнү камтыйт жана сот адилеттиги системасынын баары укуктарды коргоого жана зомбулук жасаган адамды жазалоого максатталгандыгын көрсөтөт.

Мына ушуга байланыштуу, тергөөчү вербалдык жана вербалдык эмес байланышуу көндүмдөрүнө ээ болуусу зарыл, т.а., ал керектүү сөздөрдү тандай алганды, орундуу дал келе турган ыргактагы жана бийиктиктеги үн менен сүйлөгөндү, дене боюнун турпатын туура абалда кармай билгенди, өзүнүн мимикаларын жана жаңсоолорун туура башкарганды билүүсү зарыл.

Зомбулукка кабылган аялдар жана балдар менен иштөө тажрыйбасы алар аял тергөөчү менен, же улуураак жаш курактагы эркек тергөөчү менен байланышка жеңил барыша тургандыктарын көрсөттү. Бул жыныстык кылмыштардан жабыр тарткан адамдарга мейли милиция кызматкери болсо дагы, эркек адамга жана өзгөчө жаш эркек адамга зомбулук тууралуу айтып берүү психологиялык жактан кыйын экендиги менен байланыштуу. Мына ушуга байланыштуу, гендердик, анын ичинде жыныстык жактан шартталган кылмыштарды иликтөөнү атайын даярдыктан өткөн, мүмкүн болсо аял же улуу курактагы тергөөчүгө тапшыруу сунуш кылынат.

Суроолорду берүүгө байланыштуу тергөө аракеттерин жүргүзүү (биринчи суракка алуу, суракка алуу, беттештирүү), ошондой эле окуя болгон жерден көрсөтмөлөрдү текшерүү эрежеге ылайык, зомбулукка кабылган аялдарга эмоционалдык жактан күчтүү таасирин тийгизет. Зомбулук тууралуу айтып берүү учурунда жабыр тарткан аял окуянын майда-чүйдөсүнө чейин эстегенде зомбулук кырдаалын толук эстеп, аны кайрадан башынан өткөрөт. Мындан жабыр тарткан аял кыйналышы мүмкүн жана аялдын кийинки жашоосунун бардык учурларына таасирин тийгизе турган зомбулуктан кийинки узак мөөнөттүү жабыркоого алып келет.

Маанилүү, иштердин бул категориясы боюнча иш алып барган тергөөчү үчүн негизги талап атайын даярдыгынын бар болуусу болуп эсептелет, себеби эгерде тергөөчү аял жынысына тиешелүү болсо эле бул жабыр тарткан аял же бала сапаттуу кызмат көрсөтүүлөрдү жана жардамдарды ала тургандыгына кепилдик болуп бере албайт.

Тергөөчүнүн атайын даярдыгы зомбулукка кабылган аялдар жана балдар үчүн Базалык кызмат көрсөтүүлөрдүн Топтомун өздөштүрүүнү, зомбулуктан жабыр тарткан адамдардын психологиясынын негиздерин, педагогиканы жана медициналык-анатомиялык терминдерди билүүнү камтыйт. Тергөөчү ошондой эле аймакта аялдарга жана балдарга карата зомбулуктун кайсы түрлөрү жайылган жана жабыр тарткан адамдар сот адилеттигине жөнөткөн учурда кандай тоскоолдуктарга кабылышары тууралуу билүүсү керек. Мунун баары тергөөчүнүн ишти эң мыкты иликтөөсүнө, жабыр тарткан адамдар менен туура мамилени сактоого, аларды кайрадан виктимизацилообоого жана сапаттуу кызматтарды көрсөтүүгө жол ачат.

Жабыр тарткан аялдар жана кыздар өз окуяларын айтып бере алууларына, жаш курагына, интеллектуалдык жетиктигине жана жөндөмдөрүнө ылайык өз ой-пикирлери жана коркуу сезимдери менен, бөлүшүүлөрүнө жетишүү маанилүү.

Зомбулукка кабылган аялдардын жана балдардын психологиялык абалынын өзгөчөлүктөрү

Тергөөчү зомбулукка кабылган аялдардын жана балдардын айрым учурларда, бир көз караш менен караганда башкалардан айырмаланган орунсуз жүрүм-турумдарына даяр болушу керек: жинденүү жана көз жашын төгүү, унчукпоо, кызматташууну каалабоо менен алмашуусу мүмкүн. Туура стратегияны тандоо үчүн аялдын зомбулук учурундагы жана зомбулуктан кийинки жүрүм-турумунун психологиялык өзгөчөлүктөрүн тактап алуу зарыл.

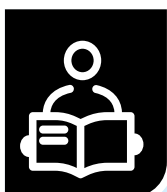
Аялдардын зомбулукка карата таасир этүүсү «катып калуу инстинкти» «тирүү калууга концентрациялануу» же «күрөшүү инстинкти» болуусу мүмкүн.

Кыргызстанда соттор жана тергөөчүлөр көк ала тактар, дене бойлук жаракаттар жана тытылган кийимдер

болбосо буга аялдардын жыныстык актыга макулдугу катары тыянак чыгарышат жана мындай окуяларды зордуктоо кылмышы катары карашпайт.

Булак: Кыргыз Республикасында аялдарга жана балдарга карата кылмыштар боюнча сот тажрыйбаларына изилдөө жүргүзүү тууралуу отчет. Б: 2017

Аялдардын 88% жакыны зордуктоо учурунда «катып калуу инстинктин» баштарынан кечиришкен т. а., убактылуу кыймылдабай калуу — кыймылдай албай, кыйкыра албай, каршылык көрсөтө албай катышкан.

Булак: Heidt, J.M., Marx, B.P., & Forsyth, J.P. (2005) Tonic immobility and childhood sexual abuse: Evaluating the sequela of rape-induced paralysis. Behaviour Research and Therapy, 43, 1157–1171) https://vk.com/topic-135447347_36573815

Кол салган учурда аял же бала сөзсүз түрдө активдүү каршылык көрсөтүүлөрү — тиштеп, тытып алуулары керек, кыйкыруулары же качып кетүүгө аракет кылуулары зарыл деген жаңылыш көз караш кеңири жайылган. Тергөөчү мындай так эмес көз карашты жетекчиликке алган учурда, ал ишти жаап коёт, себеби ал жабыр тарткан аялдын дене боюнда дене бойлук жаракаттар жок болсо, анда зордуктоо болгон жок деп эсептейт.

Чындыгында аялдар жана балдар кол салуу учурунда катып калуу абалына кабылышат, кыйкыра алышпайт жана каршылык көрсөткөнгө аракет кылышпайт. Дене бой кыймылсыз жана эч нерсени сезбей калган мындай абал «тоңуп калуу инстинкти» же болбосо «тоникалык мобилдүүлүктү жоготуу» деп аталат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, зордуктоодон жабыр тарткандардын 88% чейинкиси ушундай убактылуу кыймылдабай катып калууну баштарынан өткөрүшөт – кыймылдай алышпайт, кыйкыра алышпайт²². Кол

салууга кабылган аялдардын жана балдардын анча чоң эмес бөлүгүндө «күрөшүү инстинкти» иштеп кетет, мындай учурда адреналин бөлүп чыгаруу жүрөт жана организмдин ресурстары каршылык көрсөтүүгө же качууга багытталат.

Реакция кылуунун башка тиби «тирүү калууга концентрациялануу» катары белгилүү, мындай учурда аял дене боюн бүтүн бойдон калуусуна, өлүмдөн сактанууга жана тирүү калууга бардык күчүн жумшашат. Мындай учурларда аялдар жана балдар зомбулук жасаган адамдын бардык буйруктарын эч каршылык көрсөтүүсүз аткарышат жана ага зомбулук жасоого жардам берүүсү мүмкүн.

Кыздардын көпчүлүгү жаш курактарынан улам көпчүлүк учурда «катып кыймылдабай калышат» же болбосо «тирүү калууга концентрация» жасашат. Кичинекей кыздар көпчүлүк учурда өздөрүнө карата сексуалдык зомбулук болгонун түшүнүшпөйт жана ал тургай зордуктоо сүйүүнүн белгиси деп божомолдоп зомбулук жасаган адамга карата жылуу сезимдери пайда болуусу дагы мүмкүн.

²² Heidt, J.M., Marx, B.P., & Forsyth, J.P. (2005) Tonic immobility and childhood sexual abuse: Evaluating the sequela of rape-induced paralysis. Behaviour Research and Therapy, 43, 1157–1171) https://vk.com/topic-135447347_36573815

2-таблица. Аялдардын жана балдардын зомбулук учурундагы реакцияларынын типтери²³

КАТЫП КАЛУУ ИНСТИНКТИ		Аял кыз катып калуу абалында калат, кыйкыра жана/ же кыймылдай албайт жана каршылык көрсөтүүгө аракет кылбайт.
КҮРӨШҮҮ ИНСТИНКТИ		Аял/бала дене бойлук каршылык көрсөтөт, тиштеп алат, тытып алат, кыйкырат, жардамга чакырат, качып кетүүгө аракет кылат.
ТИРҮҮ КАЛУУГА КОНЦЕНТРАЦИЯЛАНУУ		Аял/бала дене боюн бүтүн бойдон калуусуна, өлүмдөн сактанууга жана тирүү калууга бардык күчүн жумшашат, ал зомбулук жасаган адамдын бардык буйруктарын эч каршылык көрсөтүүсүз аткарат жана ага жардам берет.

Зомбулуктан кийин аялдын реакциялары дагы айырмаланып туруусу мүмкүн. Зордуктоодон кийин аялдар ыйлашат же ызы-чуу салууга алдырышат деген пикир бар. Бирок бул бардык учурда эле мындай эмес. Жабыр тарткан адамдар сезимдердин бир бүтүн курамын – ачуулануу, өч алуу, кайдыгерлик сыяктуу толтура сезимдерге кабылуулары мүмкүн, алар өзүн айыптуу сезүү, уялуу сезиминин алдында калышы мүмкүн, көбү алар өздөрүн «кир» сезишкендиктерин айтышкан. Зомбулуктан кийин аялдардын айрымдары болуп өткөн окуя тууралуу дароо кимдир-бирөөгө айтуу муктаждыктарын сезүүлөрү мүмкүн, башкалары болсо анча ачылбай, өтө кыйналып айтып беришсе, үчүнчүлөрү эч кимге эч нерсе айтышпайт жана зомбулук фактысын жашыруун сакташат. Айрымдар өзүнө жакындоону, тийүүнү көтөрө албайт, ал эми башкаларына тескеринче абдан жогорку деңгээлдеги көңүл буруу жана дене боюн жакындатып (ийинине акырын колду тийгизүү же колун кысуу) байланышуу талап кылынат. Жабыр тарткан адамдар баштарынан кечирген эң маанилүү сезим – бул коркуу: өзү үчүн, өзүнүн жакындары үчүн коркуу, жалгыздыкта калып калуудан коркуу, кайсы бир белгилери аркылуу зомбулук жасаган адамды эске салган адамдар менен сүйлөшүүдөн коркуу.

Жабыр тарткан аялдардын зомбулукка чейинки жана кийинки реакция кылууларынын типтери 3-таблицада келтирилген. Зомбулуктан кийин аял экспрессивдүү же токтоо, өзүн карманган абалда дагы болушу мүмкүн, жабыр тарткан аял ошондой эле дезориентацияга кабылган абалда болушу мүмкүн, ал зомбулукка байланыштуу убакытты, окуялардын ырааттуулугун алмаштырып алуусу, чаташтыруусу мүмкүн. Айрым аялдар зомбулуктан кийин сыртынан өзүн токтоо, карманган абалда болушат, алардын жооптору жана чечимдери логикалуу жана ырааттуу болушу мүмкүн. Аял эч нерсеге катышкысы келбеген абалда болуп калуусу дагы мүмкүн, зомбулук менен макул болуп, өзүн коргоо же кырдаалды өзгөртүү үчүн эч кандай чара көрбөөсү мүмкүн. Мындай реакция аял кийинки жашоосунда өзү зомбулук жасоосуна трансформациялануусу мүмкүн, мисалы, «менде деле ушундай болгон соң, башка

²³ Өзгөчө кырдаалдар жана кризистер учурунда сексуалдык/ гендердик зомбулуктардан жабыр тарткан адамдарга психологиялык жардам көрсөтүү: окуу куралы. Б., 2016. 35-бет.

аял деле муну көтөрөт», «мени деле ала качып кетишкен» деген ойду кармануу менен аялдарды никеге туруу үчүн уурдоого же мажбурлоого катышуусу мүмкүн. Бала курактын өзгөчөлүгү болсо, дезориентация, экспрессивдүүлүк, макул болуп калуу жана кайдыгерлик сыяктуу реакциялар болуусу мүмкүн.

3-таблица. Зомбулуктан кийинки аялдардын реакцияларынын типтери²⁴

ЭКСПРЕССИВДИК РЕАКЦИЯ	Жабыр тарткан аял нерви козголуу, ачуулануу, коркуу, тынчсыздануу сыяктуу эмоцияларды ачык көрсөтөт. Ал ыйлашы, урушуусу, кыйкыруусу, каткырып күлүүсү, ал тургай кыткылыктап күлүүсү мүмкүн — жаракатка кабылгандан кийинки абалда мунун баары абсолюттуу түрдө нормалдуу болуп саналат.
КӨЗӨМӨЛДӨНҮҮЧҮ РЕАКЦИЯ	Жабыр тарткан аял сыртынан өзүн токтоо, тынч жана карманган жыйнактуу абалда кармап жашырып көрсөтөт же өзү эмнени сезип жаткандыгын жашырат, өзүн эч нерсе болбогондой же баары жакшы эледей алып жүрөт. Ал тынч, алыстап олтура берет жана ичиндеги коркуу, өзүн өтө жаман сезген абалды, ачуусун жана тынчсыздануусун жашырып, четте олтурат жана суроолорго логикалуу жооп берет.
ДЕЗОРИЕНТАЦИЯ	Жабыр тарткан аял өтө күчтүү дезориентацияга кабылат, аң сезимде чаташуу жүрөт. Жабыр тарткан адам эч бир нерсеге оюн топтой албайт, кунт коюп көңүл бура албайт, ал тургай анча маанилүү эмес чечимдерди кабыл ала албаган абалда болот. Мындай учурларда жабыр тарткан адам болуп өткөн окуянын урунттуу учурларын жана ырааттуулугун начар эстеп калган болот, чаташтыра берет жана каталарды кетирип айтып берет. Бул өзгөрмөлүү аң сезимдин типтүү абалынын пайда болуусу болуп эсептелет.
БАГЫНУУ	Бул жабыр тарткан аялга жардам сурап кайрылууга жана өз жашоосунда бир нерсени өзгөртүүгө жол бербеген пассивдүү абал. Жабыр тарткан аял өзүн эч ким катары сезбейт, өзүн эч кандай коргоосуз, сезимдери басынып калгандай сезимдерге туш болот.
МУНУ МЕНЕН ЖАЛГЫЗ БОЛБОО	Аял өзү зомбулукту башынан өткөргөндөн кийин, башка аялдарга — зомбулуктан жабыр тарткандарга жардам бербешин мүмкүн. Ал эгер «эгер мындайды мен башыман өткөрсөм, анда башка аялдар дагы мындайды толугу менен баштарынан өткөрүшсүн» деп ойлойт. Муну айрым аялдар никеге туруу үчүн уурдоону өз баштарынан өткөргөндөн кийин, биртике убакыт өткөн соң никеге туруу үчүн уурдоого жана никеге турууга мажбурлоого өздөрү катышуу фактылары менен көрсөтсөк болот.

Иш тажрыйбасында реакция кылуунун бир нече типтери же алардын айкалышуусу орун алуусу мүмкүн. Зомбулукка, өзгөчө сексуалдык зомбулукка дене бойлук жана эмоционалдык реакциялар көпчүлүк учурда ушунчалык интенсивдүү болот, жабыр тарткан аял бир эле учурда шок абалында жана четке кагуу абалында болот.

Эгерде зомбулук актысы жабыр тарткан аял үчүн коркутуучу же ырайымсыз түрдө болсо, анда анын бул окуяны эсине сактап калуусу толугу менен кулпуланып калуусу

²⁴ Өзгөчө кырдаалдар жана кризис учурунда сексуалдык/гендердик зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга психологиялык жардам көрсөтүү: окуу куралы. Б., 2016. 35-бет.

мүмкүн. Жабыр тарткан аялдардын жана кыздардын көпчүлүк бөлүгү баштарынан кечирген четке кагуу, адатта эң ар түрдүү жана көпчүлүк учурда карама-каршылыктуу эмоциялардын тобуна алмашат, бул болсо маанайынын бат-баттан өзгөрүп туруусуна алып келет. Мисалы, аял ачууланып, коркуп турушу мүмкүн, ошону менен катар тирүү калганына өзүн жеңил сезсе, басынуу, кайгыруу, ою бир жерде болбоо, өч алууну каалоо сыяктуу сезимдерди башынан кечирүүсү мүмкүн. Бул эмоциялардын баары толугу менен нормалдуу жана квалификациялуу психологиялык жардам алгандан кийин жабыр тарткан адамдар акырындан калыбына келе алышат. Дал мына ушул үчүн тергөөчү аялдардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуусу зарыл, алардын реакцияларын бири-биринен айырмалай билип, жабыр тарткан адамдарды психологиялык жана башка жардамдардын түрлөрүн алуу үчүн жиберүүлөрү керек.

Атайын имараттарды жана жардамчы каражаттарды колдонуу

Эл аралык стандарттар зомбулуктан жабыр тарткан аялдардын жана балдардын катышуусундагы тергөө амалдарын жүргүзүү үчүн адистештирилген имараттарды түзүүнү караштырат. Стандарттарда мындай имараттар жабыр тарткан адамдар үчүн конфиденциалдуу, жагымдуу шарттарды түзөт, мунун жыйынтыгында болсо тергөөнүн натыйжалуулугун жогорулатат жана аларды кошумча азаптануулардан жана жабыр катуучу жаракаттардан сактайт деп белгиленген.

Адистештирилген имараттар эки чектеш бөлмөлөрдү камтыйт (суракка алуучу жана обзордук), буларга кирүү өз өзүнчө болот. Суракка алуучу жана обзордук бөлмөлөрдүн ортосунда Гезелла²⁵ күзгүсү орнотулат. Күзгүнүн мүмкүнчүлүгүн натыйжалуу колдонуу үчүн бөлмөлөрдүн ортосуна үн өткөрбөөчү каражаттарды орноштуруу жана көчөдөн жарыктын тийүүсүн тосуп туруучу терезе парда тагуу сунуш кылынат.

Суракка алуучу бөлмөдө адатта диван, эки кресло, анча бийик эмес үстөл, комод же болбосо жардамчы материалдарды коюу үчүн жабык стеллаж коюшат.

Жардамчы материалдар балдарды суракка алууда колдонулат жана жабык текчелерде сакталат. Балдар үчүн сунуш кылынуучу жардамчы материалдар буларды камтуусу мүмкүн:

- ар түрдүү жаш курактагы жана жыныстагы балдар үчүн оюнчуктар (пластикалык конструктор, машинелер, куурчактар ж.б.);
- сүрөт тартуу үчүн материалдар: карандаштар, фломастерлер, кагаз, сүрөттөрүн боёчу китепчелер;

²⁵ Гезелла күзгүсү — бир тараптуу күзгү (шпион-күзгү, полициянын күзгүсү) – бул бир тарапка көрсөтүү натыйжасын берүүчү караңгылатылган күзгү айнеги. Мындай айнек аркылуу бир тараптан баарын жакшы көрүүгө болот, ал эми экинчи тарабынан болсо өзүнүн көлөкөсүнөн башка эч нерсе көрүнбөйт. Муну менен катар көрсөтүүчү тарабы жакшы жабдылган болсо, натыйжа максималдуу түрдө боло тургандыгын эстен чыгарбоо зарыл. Гезелла күзгүсү тергөө аракеттери, сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүчү бөлмөлөрдү, коопсуздук кызматынын, психологдордун бөлмөлөрүн (өзгөчө балдар) жабдуу үчүн активдүү колдонулат.

- үй-бүлөнү түшүндүргөн адамдардын же жаныбарлардын фигуралары (балдар, ата-энелер, чоң ата-чоң энелер);
- анатомиялык куурчактар²⁶, анатомиялык сүрөттөр.

Жардамчы материалдар баланын бөлмөнүн ичинде жайгашуусуна, күтүү убактысын болушунча активдүү өткөрүүгө жардам берет, ошондой эле суракка алуу учурунда тергөөчү дагы колдонсо болот.

Анатомиялык куурчактарды жана анатомиялык сүрөттөрдү тергөөчү баланы суракка алуу учурунда колдонсо болот. Алардын жардамы менен бала адамдын дене боюнун ар түрдүү бөлүктөрүн кандай атай тургандыгын аныктайт. Анатомиялык куурчактар ошондой эле бала ага эмне болгонун сөз менен айтуудан кыйналган учурда колдонулат. Мисалы, бала ага карата кандай аракеттер жасалгандыгын куурчактар аркылуу көрсөтө алат. Эскерте кетүүчү нерсе, эгерде бала куурчактардын жардамы менен зомбулук актысын сүрөттөп берсе, анда тергөөчү ишти сотко өткөрүүдөн мурун башка далилдерди, күбөлөрдү дагы табуусу керек, себеби бир гана анатомиялык куурчактарга таянып, бала чындыгында эле сексуалдык зомбулукка кабылгандыгы тууралуу ишеним менен соттогонго болбойт. Суракка алуу учурунда бардык жардамчы материалдар баланын көз алдында турбашы керек жана балага тергөөчү (мугалим/психолог) тарабынан бир гана зарылчылыкка жараша көрсөтүлүүсү абдан маанилүү. Бала олтуруучу диванга жумшак оюнчукту жана анча чоң эмес жаздыкты коюп коюу зарыл, аны ал суракка алуу учурунда психологиялык жактан коргонуу үчүн колдонуусу мүмкүн.

Суракка алуучу бөлмөдө суу же чайдын, кагаз бет аарчысынын болуусу керек, ошондой эле жардам берүү ресурстары тууралуу маалыматтык материалдардын болуусу зарыл (ишеним телефону, психологиялык жана укуктук жардам берген ж.б. борборлордун телефондору).

Обзордук бөлмө болсо, тергөө амалдарынын кошумча катышуучулары анын жүрүшүнө байкоо жүргүзүүлөрү үчүн жана жабыр тарткан адамдардын реакцияларын белгилеп туруулары үчүн кызмат кылат. Обзордук бөлмөдө суракка алуу бөлмөсүндөгү аудио жана видео жабдууларга кошулган компьютер орнотулат, анда ЖПК так ылайык келген тергөө амалдарынын жүрүүсү жаздырылат, бул кайрадан суракка алууну жүргүзүүдөн алыс болууга жардам берет.

Базалык кызмат көрсөтүү: Ишти тергөө

Эң биринчи кезекте көңүл буруу

Аялдарга жана баладарга карата зомбулук тууралуу ишти тергөөгө эң биринчи кезекте көңүл бурулушу керек. Муну үчүн жабыр тарткан адамдарга/мыйзамдуу өкүл-

²⁶ Анатомиялык куурчактар – адамдын айрым бир биринчи же экинчи жыныстык белгилери сүрөттөлгөн куурчактар.

дөргө тергөө жана укуктук процесстердин мазмуну, алардын укуктары түшүндүрүлүп берилүүсү керек, ошондой эле аларга иштеп жаткан жардам берүү кызматтары тууралуу маалымат берилүүсү зарыл (юридикалык, социалдык, медициналык, психологиялык). Ишти тергөө эч кечиктирилбестен дароо башталуусу зарыл, ишти кыска процесстик мөөнөттө тергөөгө аракет кылуу керек, процесстик мөөнөттөрдүн бузулушу катуу тартипте көзөмөлгө алынышы зарыл.

Медициналык жана психосоциалдык муктаждыктары

ИИОнун кызматкерлери, анын ичинде тергөөчүлөр жабыр тарткан адамдарга аяр, кылдат мамиле кылуулары керек жана алар тарабынан көрүлгөн аракеттер андан нары жабыр тарткан адамдарга зыян алып келбестигине кепилдик берүүлөрү зарыл.

Тергөө ишинин жүрүшүндө медициналык жана психологиялык мүнөздөгү көйгөйлөргө көңүл буруу жана таасир этүү зарыл жана жабыр тарткан адамдарды тиешелүү уюмдардан бул жардамдарды алуу үчүн багыттоо керек.

Соттук-медициналык экспертизага багыттама берүү

Иликтөөнүн жүрүшүндө бардык жабыр тарткан адамдарды соттук-медициналык экспертизадан жана психологиялык-психиатриялык экспертизадан өтүүгө багыттама берүү маанилүү. Дене бойлук зомбулуктун издери жок болгон учурда комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертизага жиберүү милдеттүү болуп эсептелет.

Маалымат жана далилдер

Зарыл маалымат жана далилдер жабыр тарткан адамдардан жана күбөлөрдөн ылдам, тез жана кесипкөйлүк менен алынуусу керек. Аудиого жаздырып алуу каражаттарын колдонуу жабыр тарткан адамдарды кайрадан кайталап суракка алууларды минималдаштырат жана кайрадан виктимизациялоого жол бербейт.

Далилдерди чогултуу

Материалдарды кароодо ИИОнун кызматкерлери далилдерди толугу менен чогултууну жана буюмдук далилдерди тиркөө жана сактоо боюнча мыйзамдуу бекитилген чараларды көрүү менен камсыз кылууга милдеттүү.

Келтирилген дене бойлук зыяндардын оордугун аныктоо максатында тергөөчү соттук-медициналык экспертиза дайындайт. Пайда болгон психикалык жабыркоолордун оордугунун деңгээлин баалоо максатында комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертиза дайындалат, бул экспертизаны дайындоо жабыр тарткан адамдын дене боюнда издер жок болгон учурда өзгөчө маанилүү болуп саналат.

Далилдерди сактоо максатында тергөөчү жабыр тарткан аялга/ анын/ алардын/ мыйзамдуу өкүлдөрүнө укуктарын, ошондой эле далилдерди жок кылып албоо үчүн эмне кылуу зарыл, эмнелерди жасабоо керек экендигин түшүндүрүүсү зарыл

(мисалы, жуунбоо, кийимди алмаштырбоо ж. б. тууралуу) жана чогултулган далилдер эмне үчүн маанилүү/пайдалуу боло тургандыгын дагы түшүндүрөт. Жабыр тарткан адамдардын өздөрүнөн кайсы далилдерди иштин материалдарына далил катары тиркөөгө мүмкүн экендигин суроо сунушталат.

Айыптоого негиз бере турган илинчектерди чогултууда жабыр тарткан аялдын кадыр-баркына урмат-сый менен мамиле кылынуусун камсыз кылуу талап кылынат. Эң биринчи кезекте жабыр тарткан адамдын чынчылдыгына же чындыгына эмес, айыптоонун ишенимдүүлүгүнө таянган илинчектерди чогултуу талап кылынат.

Кылмыш жасалган жерди кароо

Кылмыш жасалган жер бардык илинчектердин сакталуусун камсыз кылуу менен кылдат жана өз убагында каралуусу керек. Илинчектерди (улик) көрсөтүлгөн далилдердин дал келүүсүн камсыз кылуу максатында чогултат, сактайт жана карап чыгышат. Өзгөчө көңүл кылмыш жасалган жерден алынган жабыр тарткан адамдардын жана шектүүлөрдүн кийимдеринен, ошондой эле ар түрдүү предметтерден табылуусу мүмкүн болгон биологиялык түрдөгү тактарды туура алууга, салууга жана сактоого бурулуусу керек. Илинчектерди анализдегенден кийин иликтөөнүн андан наркы кадамдары аныкталат.

Жабыр тарткан адамдарды суракка алуунун процесстик аракеттери

Тергөөчү жабыр тарткан аялдарды жана балдарды суракка алуунун санын минималдуулукка чейин түшүрүүсү керек. Бул максатта суракка алууга кылдат даярдануу жүргүзүлүшү керек – суракка алуучу жайды даярдоо, план жана суроолордун тизмесин түзүү, зомбулукка кабылган аялдарды жана балдарды суракка алуунун жогоруда каралган өзгөчөлүктөрү эске алынуусу зарыл.

Жабыр тарткан адамдардын коопсуздуктарын камсыз кылуу, эмоционалдык таасир этүүнү төмөндөтүү жана виктимизацияга жол бербөө максатында таанууну атайын жайда жүргүзүү сунушталат, мындайда таанылуучу адам аны тааный турган адамды көрбөйт жана укпайт. ЖПКде ошондой эле таанууну сүрөттөр, видеожаздыруунун материалдары боюнча жүргүзүү караштырылган, бул ыкмада таануу үчүн адамды көрсөтүү керек болбойт.

Жабыр тарткан адамдар/мыйзамдуу өкүлдөр айыптоону колдоодон баш тартышкан жана укук бузуучу менен элдешүүгө даярдыгын билдирген окуяларга өзгөчө көңүл бурулуусу керек. Мындай учурларда тергөөчү жабыр тарткан адам тараптын позициясынын өзгөрүүсүнүн себептерин ар тараптуу өздөштүрүүсү зарыл жана аларды айыптоодон баш тартуусуна мажбур кылуу үчүн көрсөтүлүп жаткан кысымдарды, тоскоолдуктарды жоюу үчүн чараларды көрүүсү керек.

Тергөөчүнүн ишмердүүлүгү шектелип жаткан адамды аныктоого жана эгерде зарыл болсо аны кармоого багытталышы зарыл. Зомбулук жасагандыгы боюнча шектелип жаткан же айыпталып жаткан адамды сотко чейин камакка алуудан бошотууда ал

жабыр тарткан адам үчүн коркунуч жаратпайбы эске алуу зарыл жана анын коопсуздугун камсыз кылуу чаралары көрүлүүсү керек. Жабыр тарткан тарап шектүүнүн же айыпкердин сотко чейинки камакка алуудан бошотулгандыгы тууралуу билүүсү зарыл.

Тергөөчүнүн жумушунун жыйынтыгы процесстик мөөнөттөрүнө ылайык бардык зарыл далилдерди камтыган, соттун кароосу үчүн жөнөтүлгөн тергөө иши тууралуу сапаттуу даярдалган отчет болушу керек.

Зомбулукка кабылган аялдардын жана кыздардын кайрылууларынын сапатын аныктоо, айыптоону колдоодон баш тартуунун себептерин изилдөө, тергөөнүн сапатын аныктоо, ошондой эле көрсөтүлгөн кызматтар боюнча даттанууларды карап чыгуу максатында ИИОнун жетекчилиги тарабынан системалуу анализ жүргүзүлүшү зарыл.

Болжолдуу түрдө зомбулук жасады деген адамды суракка алуу

Болжолдуу түрдө зомбулук жасады деген адамды суракка алууда, жасалган зомбулуктун олуттуулугунун деңгээлин жумшарткан сөздөрдү колдонуу сунушталбайт. Мисалы, «урушуу», «карама-каршылык», «ажыратуу» деген сыяктуу сөздөрдү колдонбош керек.

Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын өзүн өзү актоо аракеттеринин баарын жана жасалган зомбулук үчүн айыптын баарын жабыр тарткан адамдарга же сырткы жагдайларга оодарып коюсунун баарын токтотуу зарыл.

Кийинки көрсөткүчтөрдү чогултуу сунуш кылынат:

- шектелип жаткан жарандын анкеталык көрсөткүчтөрүн, жашаган дарегин, иштеген жумушунун түрүн;
- жабыр тарткан адам менен өз ара аракеттенишүүсүнүн мүнөзү кандай;
- зомбулук жасоо себеби кандай;
- зомбулук кандай болду;
- жабыр тарткан адам (аял/эркек) шектелип жаткан адамдын зомбулуктуу аракеттерин токтотуусун жана көйгөйдү тынчтык жолу менен чечүүнү сунуш кылды беле;
- анын (аялдын/эркектин) далилдерин ким ырастап бере алат, ошондой эле жабыр тарткан адамга (аял/эркек) карата зомбулук жасагандыгы боюнча күбөлөр барбы;
- мурда бул адам тарабынан зомбулук жасалды беле;

- бул адам балдарга карата зомбулук колдонду беле;
- бул адам ичкиликте жана баңги зат каражаттарын канчалык деңгээлде бат-баттан колдонот, анын ичимдик ичкен мас абалындагы жүрүм-турум кандай;
- жабыр тарткан адам бул адам тарабынан зомбулук жасалгандыгы боюнча мурда дагы кайсы бир органдарга кайрылды беле, кандай чаралар көрүлгөн жана чечимдер кабыл алынган;
- зомбулук жасаган адам мурда алкоголизмден жана наркоманиядан дарылануудан өттү беле;
- бул адам балдарды тарбиялоо менен алектенеби жана үй-бүлө мүчөлөрүнө кандай пайда келтирет;
- жабыр тарткан адам ага (аял/эркек) карата зомбулук жасалган учурда кайсы кийимди кийип турду эле, аларда зомбулукка мүнөздүү кандай издери калды;
- зомбулук жасаган учурда үйдө эмне талкаланган;
- жабыр тарткан адамдын (аял/эркек) каршылык көрсөтүүсүн жеңүүнүн жолдору.

Координациялоо жана ведомстволор аралык өз ара аракеттенишүү

Аялдарга жана балдарга карата координацияланган жана комплекстүү ыкма сот адилеттиги жана укук тартибин сактоо чөйрөсүндөгү прокуратура жана сот органдары сыяктуу башка субъектилер менен ишмердүүлүктү координациялоону камтыйт.

Практикада бул ички иштер, прокуратура жана сот органдарында аялдарга карата зомбулук эмне экендиги тууралуу бирдиктүү түшүнүк бар экендигин, бул органдарда аялдарга карата зомбулукка жооп кайтаруунун бирдиктүү философиялык концепциясы бар экендигин түшүндүрөт. Булардын ортосунда жашыруун сырды сактоого жана конфиденциалдуулукту сактоого карата юридикалык талаптардын алкагында маалыматтарды алмашуунун жолдору бекитилген. Тергөөчүлөр зомбулук фактылары боюнча жабыр тарткан адамдардын (аял/эркек) мурунку кайрылуулары тууралуу маалыматтарды, ошондой эле сотто каралып жаткан жарандык, үй-бүлөлүк жана башка иштер бар экендиги тууралуу маалыматтарды көңүл борборуна алуулары керек.

Үй-бүлөлүк зомбулук окуяларында, эгерде анын жыйынтыгы кылмыш менен аяктаса, мындай учурда мамлекеттик органдардын өз ара аракеттенишүүсүнүн тартиби Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоону жана коргоону ишке ашыруунун тартиби жөнүндө» №390 Токтомунда караштырылган.

Социалдык өнүктүрүү, балдарды коргоо органдарынын ички иштер органдары менен өз ара аракеттенишүүсүнүн өзгөчө тартиби Кыргыз Республикасынын Эмгек жана

социалдык өнүктүрүү министрлигинин 2019-ж. 25-октябрындагы №133 жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин 2019-ж.25-октябрындагы №917 биргелешкен буйругу менен бекитилген «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо чөйрөсүндө социалдык өнүктүрүү, балдарды коргоо боюнча органдардын ички иштер органдары менен өз ара аракеттенишүүсүнүн тартиби тууралуу» Нускамада аныкталган.

Кайра багыттоо

Зомбулукка кабылган аялдарды жана балдарды кайра багыттоо кийинки аракеттерди аткарууну камтыйт:

- коопсуз жайга жайгаштыруу боюнча кеңеш берүү, кризистик борборлорго/баш калкалоочу жайларга жөнөтүү;
- эгерде дене бойлук жана сексуалдык зомбулуктун белгилери ачык көрүнүп турса, жабыр тарткан адамга карата (аял/эркек) медициналык текшерүү жүргүзүлгөндүгүнө жана ал медициналык жардам алып жатабы текшерип ынануу;
- зомбулук окуяларында кызмат көрсөтүүлөрдү жеткирүүчүлөрдүн картасын дайыма жаңылап, толуктап туруу. Карта зомбулуктан жабыр тарткан аялдарга жана балдарга кызматтарды көрсөткөн уюмдардын/мекемелердин тизмесин, алардын даректери, байланышуу түйүндөрү жана көрсөтүлүүчү жардамдардын түрү менен кошо камтуусу зарыл;
- жабыр тарткан адам (аял/эркек)/(-дар) менен алардын муктаждыктарын жана каалоолорун баалап, кайсы уюмга кайра багыттоо зарыл экендигин чогуу талкуулоо;
- жабыр тарткан адамга (аял/эркек) анын суранычы боюнча жана/зарылчылык болсо башка мамлекеттик мекемелерге кайра багыттоо мүмкүнчүлүгү тууралуу билдирүү;
- жабыр тарткан адамдын (аял/эркек) кайра багыттоо үчүн макулдугун алуу.

Эгерде адистештирилген кызматтар жана ыйгарым укуктуу органдар, алардын байланышуу түйүндөрү тууралуу маалыматтар системалаштырылган болсо, кайра багыттоо системасы натыйжалуу иштейт жана кызмат көрсөтүүнүн жеткирүүчүлөрү бири бири менен өз ара аракеттенишет.

Базалык кызмат көрсөтүү: Зомбулукка кабылган аялдарды жана балдарды суракка алуу

Аялдарды суракка алуунун өзгөчөлүктөрү

Жагымдуу маанайда учурашыңыз. Өзүңүздү тааныштырыңыз жана өзүңүздүн жардам берүүдөгү компетенцияңыз тууралуу кыскача маалымат бериңиз. Арыз берүүчүлөрдүн өздөрүн тааныштыруусун сураныңыз.

- Аңгемелешүүнү тынчтыкта жана ак ниетүү, жагымдуу маанайда алып барыңыз, суу сунуштаңыз, кагаз бет аарчы коюп коюңуз.
- Сүйлөшүү үчүн ачык болуңуз.
- Өзүңүздүн жардам берүүгө кызыкдар экендигиңизди көрсөтүңүз. Үндүн тону, жүзүңүздүн түрү жана көз караш, сөздөрдүн мазмуну сиздин болуп өткөндөргө тынчсызданып турганыңыздан белги берип турушу керек.
- Зомбулукка кабылган адам жана аны (аялды/эркекти) коштогон адамдар менен дене бойлук байланышуудан (капыстан тийип кетүү сыяктуу) алыс болуңуз.
- Жабыр тарткан адамдан (аялдан/эркектен)/мыйзамдуу өкүлдөн ИИОНун ошол жыныстагы кызматкеринин колдоосуна алууну каалайбы сураңыз (өзгөчө сексуалдык зомбулук окуяларында).
- Арыз менен кайрылуучуларга алар маанилүү деп эсептеген бардык нерселер тууралуу суроо бергенге мүмкүнчүлүк бериңиз.
- Калктын ар түрдүү топторунун муктаждыктарын эсиңизден чыгарбаңыз (мисалы, майыптыгы бар адамдардын, мамлекеттик/расмий тилде билбегендердин, дин жолундагы адамдардын жана этникалык азчылыктардын) жана алардын муктаждыктарын эске алуу үчүн бардык аракеттерди көрүңүз.
- Зомбулукту башынан кечирген адамды бөлмөдө жалгыз калтырбаңыз, себеби өзүнө өзү зыян келтирүү тобокелчилиги бар.

Суракка алуу үчүн шарт түзүңүз

- Жабыр тарткан адамдарды суракка алуу жүргүзүлө турган бөлмөгө коштоп барыңыз, олтурууну сунуш кылыңыз. Зомбулуктан жабыр тарткан адамдарды суракка алуу үчүн адистештирилген бөлмө жок болсо, сүйлөшүүнү тегерек үстөлдө алып барган жакшы. Эгер үстөл тик бурчтуу болсо, анда бурчтуу жерине олтуруу сунуш кылынат.

Түздөн түз «бетме бет олтуруу» жана кадала караган көз караш зомбулукка кабылган, өзгөчө сексуалдык зомбулукка кабылган аялдардын психологиялык жактан жагымсыз реакция кылуусун пайда кылуусу мүмкүн. Зомбулукка кабылган адамды ал кирүү/чыгуу эшигин көрө ала тургандай абалда жайгаштыруу, аларга кырдаалдын үстүнөн көзөмөлдөө сезимин берүүсү мүмкүн.

- Сүйлөшүүнү баштоонун алдында конфиденциалдуулук шартын камсыз кылыңыз, эгерде сүйлөшүүгө үчүнчү тараптар катышуусу керек болсо, мисалы, ИИОнун башка кызматкерлери катышуулары керек болсо, анда сүйлөшүүнү баштоонун алдында жабыр тарткан адамдарга алардын (катыша турган башка кызматкерлердин) ролу жана милдеттери кандай экендигин түшүндүрүңүз, ага (аялга/эркекке) зомбулук тууралуу бардык маалымат өтө конфиденциалдуу боло тургандыгына ишендириңиз.
- Адамдын эң биринчи физиологиялык муктаждыктарын — суу, тамак-аш жана уктап алуусу керек эмеспи аныктоо жана канааттандыруу үчүн бир нече орундуу суроолорду бериңиз.
- Жабыр тарткан адамдарга кандайдыр бир коркунуч келтирилип жаткан жокпу аныктап алыңыз, коопсуздугун жана алардын балдарынын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн чара көрүңүз.
- Активдүү түрдө угуңуз жана тактоочу суроолорду бериңиз.

Жабыр тарткан адамдар менен сүйлөшүүдө жогоруда белгиленип өткөн эл аралык стандарттарды жана принциптерди иш жүзүндө колдонууга кенен токтолобуз:

- жабыр тарткан аял же бала менен сүйлөшүүдө аларды коркута турган бардык нерселерди мүмкүн болушунча көрсөтпөңүз (мисалы, куралды, дубинканы, колго салуучу кишендерди). Эгер антүүгө мүмкүн болбосо, анда аялга/балага бул предметтер сиздин жаныңызда милдеттүү түрдө болуусу керек экендигин, бирок алар бул кырдаал менен эч кандай байланышы жок экендигин түшүндүрүп коюңуз;
- зомбулук тууралуу суроолорду берүү демилгесин өз колунузга алыңыз, аял өзү айтып берет деп күтпөңүз. Бул ага (аялга) ал кабылган кырдаал үчүн сиз кесипкөйлүк жоопкерчиликти өзүңүзгө алып жатканыңызды көрсөтөт жана ишенимдүү мамиле түзүүгө жардам берет;
- эсиңизден чыгарбаңыз, жабыр тарткан аял стресстик же шок абалында болуусу мүмкүн жана албетте ага өзүнө карата зомбулук кандайча жасалгандыгына жана андан улам келтирилген зыяндарга адекваттуу баа берүүсү кыйын;

- аялга болуп өткөн зомбулук тууралуу зомбулук жасаган адамдын, балдардын же үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн катышуусунда суроо берүүгө тыюу салынат;
- чыдамкай болуңуз, эсиңизден чыгарбаңыз, кризистин шартында аял зомбулук жасаган адамга карата карама-каршылыктуу сезимдерге ээ болушу мүмкүн;
- пассивдүү угуудан жана комментарийсиз олтура берүүдөн качыңыз. Бул аны сиз ага эмес, зомбулук жасаган адамга ишенип жатат деп ойлоого мажбур кылуусу мүмкүн;
- анын ой-санааларын кунт коюу менен көңүл буруп угуңуз жана анын сезимдери актала тургандыгына ишендириңиз;
- жабыр тарткан аял сүйлөп жаткан тилди колдонуңуз, эгер жабыр тарткан аял милиция кызматкери сүйлөгөн тилден айырмаланган тилде сүйлөсө, анда котормочу чакырыңыз же жабыр тарткан аял сүйлөгөн тилди билген кызматкерди чакырыңыз;
- тилди жана сөздөрдү түшүнүү деңгээлине чейин ыңгайлаштырып жөнөкөйлөштүрүңүз. Аялды адаштыра турган кесиптик лексиконду жана билдирүүлөрдү колдонбоңуз;
- суроолорду жана фразаларды жагымдуу жана таңуулабаган маанайда бериңиз, ага боорукердикти сездирген тонду колдонуңуз;
- аялды айыптабаңыз. Ачык суроолорду колдонуңуз жана эрежеге ылайык жабыр тарткан аялды өзүн айыптуу сездирген «эмне үчүн» деп башталган суроолорду бергенден качыңыз;
- түз суроолорду бериңиз, конкреттүү аракеттер тууралуу сураңыз, «түрттү», «итерди» деген сыяктуу зомбулуктун азыраак оор формаларынан баштап, көбүрөөк олуттуу формаларына өтүңүз: «ал сизди муштуму менен урдубу?», «ал сизди өлтүрөм деп коркуттубу?», «ал зордуктадыбы?»;
- кийинкидей жардамчы ырастоолорду колдонуңуз: «Мен сизге карата ушундай болгонуна өкүнүп турам» же «Сиз чын эле көп нерсени башыңыздан өткөрдүңүз», буларды колдонуу аялдын көбүрөөк маалыматты ачыктап берүүсүнө стимул болот;
- зомбулуктун болгонуна жабыр тарткан аял күнөөлүү эмес экендигин жана ал үчүн бир гана аны жасаган адам жоопкерчилик тарта тургандыгын баса белги-леңиз;
- маалымат конфиденциалдуу бойдон сактала тургандыгын түшүндүрүңүз, ошондой эле жабыр тарткан аялга конфиденциалдуулукту сактоо үчүн бардык чек-төөлөр сактала тургандыгын билдириңиз;

- маданий жана диний көз караштан орундуу деп саналган көзмө көз байланышууну колдонуңуз. Сүйлөшүү процесси жүрүп жаткан учурда телефон менен сүйлөшүп алаксыбаңыз;
- өзүңүздүн дене боюңузду тилине жоопкерчиликтүү мамиле кылыңыз. Сиз кантип турасыз жана колуңуз жана башыңыз кандай абалда, сиздин жүзүңүздүн түрү жана сүйлөшүп жаткандагы үнүңүздүн тону кандай, — мунун баары аялга сиз кырдаалды кандай кабыл алып жаткандыгыңыздан кабар берет;
- жабыр тарткан аялга анын укуктары жана көрсөтүлүүчү жардамдын түрлөрү, ошондой эле зомбулук жасаган адамга карата колдонулуусу мүмкүн болгон чаралар тууралуу маалымат бериңиз. Эсиңизден чыгарбаңыз, жабыр тарткан адам көпчүлүк учурда мыйзамдарды билбейт, юридикалык тилди түшүнүү жана баарын эстеп калуу ал үчүн кыйын. Мүмкүнчүлүккө жараша ага учурда иштеп жаткан коргоо механизмдери жана жардам көрсөтүү кызматтары тууралуу маалыматтарды камтыган буклетти бериңиз;
- укуктар тууралуу маалымат бергенде анын аларды дароо колдонушун талап кылбаңыз. Шаштырбаңыз, ага (аялга) кырдаалга баа берүүгө жардам берген маалыматтарды сунуш кылыңыз жана ага өз укуктарынан пайдаланабы же жокпу өз алдынча чечим кабыл алганга жол бериңиз;
- жабыр тарткан аялды анын керектөөлөрүнө ылайык квалификациялуу жардам көрсөткөн адистерге же уюмдарга жөнөтүңүз;
- эгерде жабыр тарткан адамдын коопсуздугуна тынчсыздануу бар болсо, бул тууралуу ага айтыңыз жана анын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн бардык чараларды көрүңүз;
- анын дарегине карата коркунучтарды өзгөчө көңүл буруу менен жана абдан олуттуу кабыл алыңыз (өлтүрөм деп коркутууларды кошкондо). Кырдаал коркунучтуу болгон учурда аялга балдары менен кошо күбөлөрдү коргоо программасы боюнча жардам алууга, кризистик борборлорго, баш калкалоочу жайларга, коопсуз жайга кайрылууну сунуш кылыңыз. Жабыр тарткан аялга кризистик жана укуктук борборлордун телефондору менен адрестерин бериңиз;
- эсиңизде болсун, жабыр тарткан аял сизге ишенбеши мүмкүн, бул кадимки боло турган иш;
- жасай албай турган нерселер тууралуу сөз бербейсиз. Бул жабыр тарткан аялдан дагы оор зыяндарды алып келүүсү мүмкүн;
- чыдамкайлуулукту жана сыйлоо менен мамиле кылууну сактаңыз.

4-таблица. Аял менен сүйлөшүүдөгү орунсуз суроолор

Орунсуз суроолор/жооптор

- А сизди эмнеге сабады? Сиз эмне кылып жибердиңиз эле?
- Ишенем, күйөөңүз сизге зыян келтирүүнү же оорутууну каалабаса керек.
- Күйөөңүз сизди сабаганы үчүн сарсанаа болуп жатышы мүмкүн.
- Нормалдуу адам жөн эле уруп баштабайт.
- Балким сизге ошондой сезилип жаткандыр, балким сиз жөн гана ашырып айтып жаткандырсыз?
- Эч кандай коркунучтуу деле нерсе болгон жок, трагедия кылбаңыз.
- Аялдар кээде зомбулукту өздөрү чакырышат, андан кийин даттанып калышат.
- Күйөөнүн деген тилин табыш керек, сиз күйөөлүү аялсыз да.
- Зомбулук жасаган адам эмне үчүн сизди тандап алды?
- Сиз анын машинесине эмнеге олтурдуңуз?
- Бул чын эле сиздин эркиңизге каршы болдубу же сиз жөн эле кол тийбестин ролун ойнодуңузбу?
- Арыз жазасызбы же жокпу чечиңиз, менин башка иштерим бар.

Балдарды суракка алуунун өзгөчөлүктөрү

Зомбулуктан жабыр тарткан балдарды суракка алуу процесстик жана психологиялык өзгөчөлүктөргө ээ. Процесстик өзгөчөлүктөр ЖПК ылайык аныкталат, психологиялык өзгөчөлүктөрү болсо көбүнчө суракка алуу маанайынын уюштурулушу, жардамчы материалдарды/каражаттарды колдонуу, суракка алуунун жүргүзүүнүн убактысына коюлган талаптарга, суракка алуунун убактысына, конфиденциалдуулук боюнча кошумча чараларга байланыштуу. Балдарга карата дагы ошол эле координациялоого, баланын физиологиялык өсүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн, муктаждыктарын эске алууга жана конфиденциалдуулукту жана коопсуздукту сактоого карата жогорку деңгээлдеги талаптар коюлат. Тергөөчү баланын мыйзамдуу өкүлү катары балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу орган дайындалган учурда координациялоону эсинен чыгарбашы керек жана эгерде зомбулук болжолдуу түрдө ата-энеси тарабынан жасалган учурда аны (аялды/эркекти) мыйзамдуу өкүл катары дайындоого жол бербеш керек.

Зомбулуктан жабыр тарткан – гендердик зомбулуктан жабыр тарткан бала менен байланыштуу иштер болушунча тез, ылдам иликтениши керек. Бала же тиешелүү

жаран же адис кылмыш тууралуу билдирери менен, иликтөөнү эч кечиктирбестен ыкчам жүргүзүүнү камсыз кылуу үчүн так убакыттык чекти бекитип коюу зарыл.

Жашы жетелек өспүрүмдөргө карата жыныстык кылмыштар менен иштөө тажрыйбаларына ээ тергөөчүлөрдүн көрсөткүчтөрү боюнча, балдар көпчүлүк учурда кителенин топчулары, погондогу жалтыраган формачан адамдан коркушат. Бул ошондой эле айрым ата-энелер балдары укпаган учурда аларды укпагандыгы үчүн милиционерлер менен коркушат, анан дагы милиция кызматкерлерине ишенбөөчүлүктү пайда кылышат.

Баладагы мындай коркууну жеңүү, жоюу үчүн тергөөчүлөр балдарды жарандык кийим кийип алып суракка алууга аракет кылышат.

«ДПИБ» КФ обзордук миссиясынын материалдарынан, 2019-ж.

Баланы суракка алууну анын моралдык абалын, өнүгүүсүнүн өзгөчөлүгүн эске алуу менен, анын кадыр-баркына урмат-сый менен мамиле жасап жүргүзүү зарыл. Балдарды кайрадан кайталап суракка алууну жана экинчи жолу виктимизациялоону кыскартуу үчүн бардык чараларды көрүү зарыл. Мындан сырткары, балдар кайрадан суракка алуунун жыйынтыгында аларга ишенбейт деп ойлошуп, кызматташудан баш тартышкан учурлар белгилүү. Суракка алуунун туура эмес усулдары балада стрессти пайда кылуусу жана ал тургай суицидке алып келүүсү мүмкүн.

Балдарга карата зомбулук боюнча тергөө ишин жүргүзүү үчүн квалификациясы көп, атайын даярдыктан өткөн тергөөчүлөр тартылуусу зарыл.

Баланы суракка алуу мындай этаптарды камтыйт: даярдануу сурамжылоо/суракка алуу үчүн жай тандоо жана сурамжылоо/суракка алууну жүргүзүү.

Суракка алууга даярдануу

Суракка алуу баланын укуктарын коргоо жана ага зыян келтирүүгө жол бербөө үчүн балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын өкүлү, психолог же мугалим менен чогуу кызматташтыкта пландаштырылуусу керек. Пландаштыруу процессинде суракка алууну кайда жана качан жүргүзүү керек, баланы суракка алууну ким жүргүзөт жана кандай суроолорду берүү керек экендигин талкуулоо зарыл (башка органдарга керек болуп кала турган болушунча көбүрөөк фактыларды алуу жана кайрадан кайталап суракка алуудан качуу үчүн). Бала болушунча эле чоң болуп (чоңоюп) калган окуяларда болсо аны пландаштыруу процессине, мисалы суракка ала турган жай, орду жана аны жүргүзүү убактысы тууралуу чечим кабыл алууга катыштырууга болот. Балдарды суракка алуу бир гана күндүзгү убакытта өткөрүлөт.

Суракка алуу өткөрүлүүчү жай

Суракка алууну натыйжалуу жүргүзүү үчүн бала өзүн ыңгайлуу сезүүсү керек – айланасында кимдер жана суракка алууну кимдер жүргүзүүдө көз карашынан алып караганда, – жана окуяны кенен баяндап берүү абаланыда болуусу абдан маанилүү. Суракка алууну жүргүзүү үчүн болжолдуу жер биз жогоруда айтып өткөн атайын бөлмөлөр болуусу керек.

Эл аралык стандартка ылайык, бардык мүмкүн болуучу учурларда – жабыр тарткан баланы бир гана жолу суракка алуу керек. Жашы жетелек жабыр тарткан адамды суракка алуунун өзгөчөлүктөрү КРнын 2017-жылдын 2-февралындагы №20 ЖПКнин 196-беренесинде (№1 кыстырма) жана 2021-жылдын 22-сентябрындагы ЖПКнин 203-беренесинде караштырылган (№2 кыстырма).

№1 кыстырма. КРнын 2017-жылдын 2-февралындагы №20 ЖПКнен үзүндүлөр	КРнын ЖПКнин 2021-жылдын 22-сентябрындагы ЖПКнен үзүндүлөр
196-берене. Жашы жете элек күбөнү же жабырлануучуну суракка алуунун өзгөчөлүктөрү	203-берене. Жашы жете элек күбөнү же жабырлануучуну суракка алуунун өзгөчөлүктөрү
1. Жашы жетелек өспүрүм күбөнү же жабыр тарткан адамды суракка алууда ата-энеси же мыйзамдуу өкүлдөрү чакырылат, алар жок болгон учурда балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкери чакырылат. 14 жашка чейинки курактагы жашы жете элек күбөнү же жабырлануучуну суракка алууда ошондой эле психолог же педагог чакырылат.	1. Жашы жете элек баланы күбө катары же жабыр тарткан адамды суракка алууда ата-энеси же мыйзамдуу өкүлдөрү чакырылат, алар жок болгон учурда балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкери чакырылат. 14 жашка чейинки курактагы жашы жете элек күбөнү же жабырлануучуну суракка алууда ошондой эле психолог же педагог чакырылат.
2. 16 жашка чейинки курактагы жашы жете элек күбөлөргө жана жабырлануучуларга көрсөтмөлөрдү берүүдөн баш тарткандыгы үчүн жана билип туруп жалган көрсөтмөлөрдү бергендиги үчүн жоопкерчилик жөнүндө эскертилбейт. Мындай күбөлөргө жана жабырлануучуларга процесстик укуктарды жана милдеттерди түшүндүрүүдө аларга чындыкты гана айтуунун зарылдыгы көрсөтүлөт. Жашы жете элек өспүрүм күбөгө жана жабырлануучуга алардын өздөрүнүн же жакын туугандарынын жасаган кылмыштарынын бетин ачкан көрсөтмөлөрдү берүүдөн баш тартууга укуктуулугу түшүндүрүлөт. Укуктарынын жана милдеттеринин түшүндүрүлүшү жөнүндө протоколго белги коюлуп, ал күбөнүн же жабырлануучунун, ошондой эле алардын кызыкчылыктарын көздөгөн адамдардын колун койдуруу менен күбөлөндүрүлөт.	2. 16 жашка чейинки курактагы жабыр тарткан балдарга жана күбөлөргө көрсөтмөлөрдү берүүдөн баш тарткандыгы үчүн жана билип туруп жалган көрсөтмөлөрдү бергендиги үчүн жоопкерчилик жөнүндө эскертилбейт. Мындай күбөлөргө жана жабырлануучуларга процесстик укуктарды жана милдеттерди түшүндүрүүдө аларга чындыкты гана айтуунун зарылдыгы көрсөтүлөт. Жашы жете элек өспүрүм күбөгө жана жабырлануучуга алардын өздөрүнүн же жакын туугандарынын жасаган кылмыштарынын бетин ачкан көрсөтмөлөрдү берүүдөн баш тартууга укуктуулугу түшүндүрүлөт. Укуктарынын жана милдеттеринин түшүндүрүлүшү жөнүндө протоколго белги коюлуп, ал күбөнүн же жабырлануучунун, ошондой эле алардын кызыкчылыктарын көздөгөн адамдардын колун койдуруу менен күбөлөндүрүлөт.

№1 кыстырма. КРнын 2017-жылдын 2-февралындагы №20 ЖПКнен үзүндүлөр	КРнын ЖПКнин 2021-жылдын 22-сентябрындагы ЖПКнен үзүндүлөр
196-берене. Жашы жете элек күбөнү же жабырлануучуну суракка алуунун өзгөчөлүктөрү	203-берене. Жашы жете элек күбөнү же жабырлануучуну суракка алуунун өзгөчөлүктөрү
3. Ушул берененин 1 жана 2-бөлүгүндө көрсөтүлгөн суракка катышып жаткан адамдарга суралып жаткандардын укуктарынын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын бузулушу жөнүндө протоколго киргизиле турган пикирлерди айтууга, ошондой эле тергөөчүнүн уруксаты менен суралып жаткан адамга суроолорду берүүгө укуктуулугу түшүндүрүлөт. Тергөөчү суроону четке кагууга укуктуу, бирок аны протоколго киргизүүгө жана четке кагуунун себебин көрсөтүүгө тийиш.	3. Ушул берененин 1 жана 2-бөлүгүндө көрсөтүлгөн суракка катышып жаткан адамдарга суралып жаткандардын укуктарынын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарынын бузулушу жөнүндө протоколго киргизиле турган пикирлерди айтууга, ошондой эле тергөөчүнүн уруксаты менен суралып жаткан адамга суроолорду берүүгө укуктуулугу түшүндүрүлөт. Тергөөчү суроону четке кагууга укуктуу, бирок аны протоколго киргизүүгө жана четке кагуунун себебин көрсөтүүгө тийиш.

Суракка алууну жүргүзүү

Зомбулуктуу аракеттерден жабыр тарткан балдар менен сүйлөшүү жана аларды суракка алуу оор милдет болуп калуусу мүмкүн, ошондуктан баланын муктаждыктарын эске алуу менен так маалыматты чогултуу менен камсыз кылуу үчүн жана келтириле турган зыяндарын минималдаштыруу үчүн суракка алуунун так планын иштеп чыгуу зарыл. Төмөндө баяндалган план менен иш алып баруу керек:

а. Өзүн тааныштыруу жана байланыш түзүү

Эң башында өзүңүздү тааныштырууңуз зарыл, суракка алуунун максатын түшүндүрүңүз, суракка алууга ким катышат, ал канча убакыт өткөрүлөт айтыңыз жана ал аяктагандан кийин эмне болот дагы айтып өтүңүз. Ошондой эле, суракка алууну жаздыруу кандай жүргүзүлөт жана алынган маалымат кантип колдонулат түшүндүрүү зарыл.

Баланы тынчтандыруу керек жана эгер суроонун жообун билбесе же аны түшүнбөсө ал бул тууралуу түз айтуусу керек экендигин эскертип коюңуз. Мындан сырткары, эгерде суракка алууну жүргүзгөн адис жооптуу туура эмес түшүнүп алса, анда бала аны оңдосо же муну ага айтуусу керек экендигин дагы эскертип коюңуз.

Суракка алуунун бул бөлүгү баладагы нервдик чыңалууну алып салуу жана аны менен адистин ортосунда ишенимди орнотуу үчүн колдонулат. Бала адис менен сүйлөшүп жаткан учурда, өзгөчө ал окуянын аны үчүн оор учурун эстегенде же интимдик учурларга тиешелүү тактоолор менен байланыштуу учурларда өзүн жагымдуу сезүүсү үчүн биртике убакыт керек экендигин түшүнүү зарыл.

б. Маалымат алуу

Мүмкүн болушунча суракка алуу эркин түрдө эстеп айтып берүүдөн турушу керек жана ага окуяны өз сөздөрү менен айтып берүүсүн сунуш кылуу зарыл. Урунттуу учурлар, кошумча маалымат же эркин түрдө эстеп айтып берүүнү улантуу «Анан эмне болду?» деген сыяктуу суроолор менен улантылып олтурушу керек.

Окуяны тактоо же кошумча маалымат алуу үчүн суроолорду берүү зарыл болгон учурда, мүмкүнчүлүккө жараша алар ар түрдүү жоопторду алууга түрткү болуусу керек.

Баланы керектүү жоопторду берүүгө түрткөн багыттоочу суроолорду колдонууга болбойт. Кайталанган суроолорду берүүдөн алыс болуңуз, себеби алар балага ал берген мурунку жооп «туура эмес» же кабыл алынбайт деген белги берүүсү мүмкүн.

в. Аяктоо

Суракка алууну тиешелүү деңгээлде аяктоо абдан мааниге ээ. Баладан ал дагы бир нерсени айтууну каалайбы же болбосо ал бергиси келген суроолор барбы суроо зарыл. Алынган маалымат кандайча колдонуларын дагы бир жолу кайталоо маанилүү жана баланын алдыда эмне боло тургандыгы боюнча күтүүлөрүн алда-боо керек. Балага аңгемелешкендиги үчүн ыраазычылык билдирүү зарыл жана ага жеткиликтүү бардык кошумча кызматтар тууралуу маалымат берүү зарыл.

Баланы суракка алуунун сценарийи 1-тиркемеде сунушталган.

Басмырлоонун жана зомбулуктун көптөгөн формаларына кабылган аялдарды жана балдарды суракка алуунун өзгөчөлүктөрү

Көп түрдүү басмырлоо – бул бир адамды бир нече белгилер боюнча дароо басмырлоо. Биздин ар бирибизде жыныстык айырмачылык, сексуалдык багыт, жаш курак, улут ж.б.бар. Адамдын өздүгүнүн кайсы гана өзгөчөлүгү болбосун же алардын комбинациясы басмырлоо үчүн себеп болушу мүмкүн. Адам ар түрдүү белгилери боюнча өзүнчө бир басмырлоочу аракеттердин объектиси болуусу мүмкүн, алардын ар бири ага карата жагымсыз мамилелерди татаалдаштырат. «Кайчылаш басмырлоо» жана «Зомбулуктун кайчылаш формалары» термини эки же андан көбүрөөк белгилер басмырлоо жана зомбулук үчүн негиз катары кызмат кылган кырдаалды сүрөттөө үчүн кеңири колдонулат. Кайчылаш ыкма адистердин басмырлоонун жана зомбулуктун таанымал болуп калган жаңы аспектилерин аныктоолоруна гана жол ачпастан, ошондой эле башка жагдайларда байкалбаган бойдон кала турган типтерин ачат.

Айрым адамдар жана адамдардын топтору аярлуу болуп эсептелишет жана аларга карата зомбулук жасалуусу тобокелчилиги жогору болгон учурлар бар. Ар бир адам жашоосунун кайсы бир учурунда аярлуу болуп калуусу мүмкүн. Мындай абалга көпчүлүк учурда кийинки адамдар кабылып калышат:

- ата-энелердин көзөмөлсүз калган балдар/балдар үйлөрүндөгү балдар;
- мыйзам менен чатагы бар балдар;
- кош бойлуу аялдар;
- кызмат көрсөтүүлөр үзгүлтүксүз түрдө жеткиликтүү болуп туруусун талап кылган өнөкөт оорулар менен жабыр тарткан адамдар, анын ичинде айыкпаган/психикалык оорулардан жабыр тарткан адамдар;
- майыптыгы бар адамдар;
- соттолгондор/эркиндигинен ажыратуу жайларынан бошонгондор;
- качкындар, мигранттар, карылар үйлөрүндөгүлөр.

Аярлуу жана маргиналдашкан топторго тиешелүү аялдар жана балдар үчүн зомбулуктан жабыр тартып калуу коркунучу көбүрөөк жогору. Муну менен катар эле аярлуу топтордогу аялдар жана балдар бир эле убакта зомбулуктун бир нече түрлөрүнө кабылып калуулары мүмкүн (зомбулуктун кайчылаш формаларына). Өзгөчө зомбулуктун кайчылаш формаларына аялдардын кийинки топтору көбүрөөк кабылышат: азчылыктарга тиешелүү аялдар; аял качкындар; жашоо каражаттарынан ажыратылган аялдар; жабык мекемелердеги жана камактагы аялдар; майыптыгы бар аялдар; баңги затын колдонгон аялдар; улгайган аялдар; алыскы райондордо жашаган аялдар; ЛГБТ+өкүлдөрү²⁷.

Зомбулуктун кайчылаш формаларына кабылган аялдар жана балдар зомбулук тууралуу даттанууларды өткөрүшкөндө жеткиликсиздик, ишенбөөчүлүк жана даттанууларды милиция, прокурорлор жана соттор тарабынан четке кагуу сыяктуу кошумча тоскоолдуктарга кабылуулары мүмкүн.

5-таблицада ден соолугунун жабыркоосунун деңгээлинен көз карандылуу түрдө майыптыгы бар адамдар менен сүйлөшүүнүн айрым өзгөчөлүктөрү келтирилген.

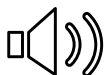
²⁷ Белги +иденттүүлүктүн тизмеси чектелүү эмес экендигинен белги берет.

5-таблица. Зомбулуктан жабыр тарткан майыптыгы бар адамдар менен сүйлөшүүнүн жана байланышуунун өзгөчөлүктөрү

БУЗУЛУУНУН ТҮРЛӨРҮ	АҢГЕМЕЛЕШҮҮ ҮЧҮН СУНУШТАМАЛАР
<p>Таяныч кыймыл аппаратынын мүмкүнчүлүктөрү чектелген учурда</p>	<ul style="list-style-type: none"> — Сүйлөшүп жаткан учурда майыптыгы бар адам менен бирдей деңгээлде олтургула, мисалы, коляскадагы адамды башын нары-бери бурдуруп убара кылбоо үчүн жанына үстөл коюп олтургула. — Уруксаты жок балдактарды, таяктарды, ичке таяктарды же майыптар үчүн креслону нары-бери жылдырбагыла. — Майыптар үчүн араба (коляска) – бул адамдын кол тийбес жеке чектеринин бир бөлүгү. Арабага (коляскага) жөлөнбөгүлө. Арабаны нары-бери жылдырууга жардам берүүдөн мурун, жардам керекпи деп сунуш кылуу зарыл.
<p>Угууга тиешелүү көйгөйлөр</p>	<ul style="list-style-type: none"> — Өзүңөрдүн райондогу сурдокотормочулардын тизмеси силерде бар болсун. — Угуусу начар адамга ыңгайлуу болгондой жайгашуу зарыл, мисалы, жеке угууну күчтөндүрүүчү каражат тарабынан. — Сүйлөшүүнүн башында кызмат көрсөтүүлөрдүн угуусу начар колдонуучусу силерге көңүл буруп жатабы карап көңүл буруп койгула. — Эгер кызмат көрсөтүүнүн колдонуучусу силердин жүзүңөр тарапты карабаса, өтө кылдаттык менен анын ийинине колуңарды койгула. — Кыйкырбагыла жана үнүңөрдү бийик чыгарбагыла. Кызмат көрсөтүүнү колдонуучусуна түз карагыла жана оозуңарды колуңар менен жаппагыла. Силерди түшүнүп жатабы көңүл буруп койгула. — Адам үчүн ыңгайлуу сүйлөшүүнүн жолун болушунча те-зирээк аныктагыла жана белгилегиле. — Кыска жана жөнөкөй фразаларды колдонуула, сүйлөп жатканда атайын терминдерди жана сүйлөмдөрдөгү татаал конструкцияларды колдонбогула. — Кызмат көрсөтүүнүн колдонуучусу эриндериңер аркылуу окуй алгыдай кылып, жай жана так сүйлөгүлө. — Сурдокотормочуларды чакырууга мүмкүнчүлүгүңөр болсун.

БУЗУЛУУНУН ТҮРЛӨРҮ**АҢГЕМЕЛЕШҮҮ ҮЧҮН СУНУШТАМАЛАР****Көрүүгө тиешелүү көйгөйлөр**

- Көзү азиз адамга сөзсүз түрдө өзүңөрдүн аты-жөнүңөрдү айтышыңар зарыл, сүйлөшүүгө катыша турган башка адамдарды, ошондой эле ал жерде турган башка адамдарды дагы тааныштыруу керек (зарылчылык бар болсо, бир гана аттарын атап койбостон, алардын иштеген кызматтарын дагы айтуу зарыл).
- Көзү азиз адамга олтурууну сунуштаганда, аны колунан кармап, олтургучтун жөлөнгүчүнө же чыканагынан жөлөп олтурууга жардам берүү зарыл.
- Сүйлөшүп жатканда коштоп келген адамга эмес, кызмат көрсөтүүнүн колдонуучусунун өзүнө карап кайрылгыла. Эгер сүйлөшүүгө бир нече адам катышып жатса, азыр кимге кайрылып жатканыңарды улам тактап турганды жана өзүңөрдүн атыңарды атап турганды унутпагыла.
- Эскертүүсүз адамга жакындабагыла.
- Кызмат көрсөтүүнүн колдонуучусу сизди таптакыр көргөн жок деп ойлобоңуз.
- Кызмат көрсөтүүнүн колдонуучусунун таягын же нары-бери жүрүүнүн башка каражатын алып салбагыла.
- Зарыл маалыматты даярдап койгула, мисалы чоң тамгалар менен басылып чыгарылган, аудиоформаттагы же Брайля форматындагы укуктар жана жардам берүү кызматтары жөнүндө маалыматтарды.
- Зарылчылык бар болсо, көзү азиз адамга бир нерсени окуп берүү, үндүн бийиктигин нормалдуу кылып сүйлөө жана маалыматты коё бербөө зарыл.

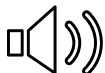
Сүйлөөгө тиешелүү көйгөйлөр

- Эгер адамда сүйлөөгө байланыштуу көйгөйлөр бар болсо, бул анын угуусунда дагы көйгөйлөр бар дегенди түшүндүрбөйт.
- Сүйлөөдө кыйынчылыктарды сезген адамдын сөзүн бөлбөө жана оңдобоо керек.
- Шаштырбагыла, адамга өзүнүн көйгөйүн түшүндүрүү үчүн канча убакыт зарыл болсо, ошончо убакыт бергиле.
- Ал өз оюн толук айтып бүткөндөн кийин гана сүйлөп баштагыла.

БУЗУЛУУНУН ТҮРЛӨРҮ

АҢГЕМЕЛЕШҮҮ ҮЧҮН СУНУШТАМАЛАР

Сүйлөөгө тиешелүү көйгөйлөр

- Эгер силер бир нерсени түшүнбөй калсаңар, ал адамдан кайра кайталап коюусун сурангыла.
- Суроолорду кызмат көрсөтүүнүн колдонуучусу «ооба» же «жок» деп жооп бере тургандай кылып түзгүлө.
- Тилдик коммуникацияда олуттуу тоскоолдуктар бар болсо, маалымат алмашуунун альтернативдүү жолун кылдаттык менен сунуштагыла, мисалы, жазышууну.

Интеллектуалдык мүчүлүштүктөр

- Когнитивдик (интеллектуалдык) мүчүлүштүктөрү бар адам менен өз ара аракеттенишүүдө визуалдык байланышууну колдонуу аркылуу анын жүзүнө кароо зарыл. Муну менен катар эгерде ага жагымсыз болуп жатса, көзмө көз байланышууну сактоону сурануу сунушталбайт.
- Интеллектуалдык мүчүлүштүктөрү бар адамдын катышуусундагы сүйлөшүүдө ал жөнүндө үчүнчү тарапка эч нерсе деп айтууга, анын ичинде ал башка адамдардын ортосундагы сүйлөшүүнү түшүнбөгөндүгү жөнүндө эскертүүгө жол берилбейт.
- Жөнөкөй сөздөрдү жана кыска сүйлөмдөрдү колдонуула.
- Кызмат көрсөтүүнүн колдонуучусу жеңил түшүнүүсүнө жардам берүү үчүн сүйлөшүүнүн ар түрдүү куралдарын колдонуп маанилүү маалыматты жана нускамаларды кайталагыла (мисалы, анатомиялык моделдерди же куурчактарды);
- Эсиңерден чыгарбагыла, интеллектуалдык өнүгүүсүндө мүчүлүштүктөрү бар, бирок кыймыл-аракетинин жөндөмдүүлүгү сакталган адамдар өздөрү аң-сезимдүү тандоо жасоого укуктуу: жардамды кабыл алуу керекпи же жокпу, кандайдыр бир кызмат көрсөтүүдөн колдонууга макулдук берүү керекпи, башка чечимдерди кабыл алууда, ошондой эле зарыл документтерге кол коюуда.
- Кызмат көрсөтүүнүн колдонуучусуна кошумча суроолор пайда болуп калган учурда байланышуу үчүн телефон номерду таштагыла же кызмат көрсөтүүнүн жеткирүүчүсүнө кайрадан кайрылуунун жолун айтып койгула.
- Чыдамкайлыкты, кылдаттыкты, сүйлөшүп жаткан адамга кылдат мамиле кылып жатканыңарды көрсөтүүңөр керек, бардык зарыл темаларды талкуулап, жана дагы билип туруп анын мүмкүнчүлүктөрүн же кадыр-баркын төмөндөтүүгө аракет кылбагыла, бой көтөрүп сүйлөбөгүлө, сөздү кесе сүйлөгөнгө негиз бар болсо дагы буга жол бербегиле.

Майыптыгы бар аялдарга жана балдарга кызматтарды жана жардамдарды көрсөтүүдө туура терминдерди жана сөздөрдү колдонуу абдан маанилүү, 6-таблицада колдонууга жол берилүүчү жана жол берилбей турган сөздөр келтирилген.

6-таблица. Майыптыгы бар адамдарга карата түздөөчү терминдерди колдонуу

ТУУРА ЭМЕС ТЕРМИН	ТУУРА ТЕРМИН
Майып	Майыптыгы бар эркек адам; майыптыгы бар аял; майыптыгы бар бала; майыптыгы бар адамдар.
БЦШ адам; БЦШ менен ооруган адам	БЦШ бар адам/ аял/ эркек/ бала
Даун. Даун оорусу менен ооруган адам	Даун синдрому менен жашаган аял/ эркек/ бала. Даун синдрому бар аял/ эркек/ бала/ адам. Өнүгүүсү өзгөчө бала.
Дүлөй-дудуктар	Угуусун жоготкон адам/ аял/ эркек/ бала. Угуусу начар адамдар.
Арабада (коляскада) олтургандар	Араба колдонгон адам/ аял/ эркек/ бала.

7-таблицада ЛГБТ+ өкүлдөрү менен сүйлөшүүнү жакшыртууга жардам бере турган түздөөчү терминдер келтирилген.

7-таблица ВИЧ позитивдүү адамдар жана ЛГБТ+ карата түздөөчү терминдерди колдонуу

ТУУРА ЭМЕС ТЕРМИН	ТУУРА ТЕРМИН
ВИЧ ооругандар;	ИЧ макамы позитивдүү адам;
ЖИЖС (СПИД) жуктургандар	ВИЧ менен жашаган адамдар;
Салттык эмес багыттагы адамдар. Секс-азчылыктар.	Гомосексуалдык адамдар/ гейлер/ бисексуалдык адамдар/ бисексуалдар(аял/ эркек)/ лесбияндар/ квир-адамдар
Гомосексуализм / гомосексуалисттер	Гомосексуалдар/ гомосексуалдык адамдар
Аял болуп алган эркек/ эркек болуп алган аял	Трансгендер аял/ трансгендер эркек/

1-тиркеме. Практикада бала — гендердик зомбулуктан жабыр тартуучу менен аңгемелешүү жүргүзүүнүн сценарийи²⁸

Сунушталган суроолор баланын конкреттүү муктаждыктарына карата өзгөртүлүүсү жана анын жаш курагына ылайык адаптацияланышы мүмкүн. Мындай учурда адистер боло алышат: тергөөчү, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын өкүлү, психолог, мугалим, социалдык педагог.

Өзүн тааныштыруу жана байланыш түзүү

Адис: «Саламатсызбы [баланын аты], менин атым...

Мен милиция кызматкеримин/социалдык адисмин/ж.б. Менин ишимдин бир бөлүгү балдарды жана жаш адамдарды аларга эмне болгондугу тууралуу угуу, аларды тынчсыздандырып жаткан, тынчсыздандырышы мүмкүн болгон бардык кооптонууларды сүрөттөп берүүгө мүмкүнчүлүк берүү болуп саналат».

[Экинчи маектешүүчү дагы өзүн балага тааныштырат]

Экинчи адис: «Мен бүгүн биздин сүйлөшүүбүздү жаздырам, себеби сен бул жерде айткан нерселердин баары маанилүү болуп эсептелет жана мен баарын жакшы эстеп калууну каалайм».

[Эгер мурда макулдук алган эмес болсоңуз, анда макулдук алыңыз. Ошондой эле бул этапта бала берген бардык күтүүсүз суроолорго жооп бериңиз].

«Биз баштоодон мурун, мен сенин эсиңе бир нерсени салып коюуну каалайт элем».

«Биринчиден, мен негизинен угуу үчүн бул жердемин. Мен сенден сага эмне болгондугун айтып берүүңдү суранам, бирок сен эмне тууралуу айтууну өзүң гана тандоого мүмкүнчүлүгүң бар».

[Тыныгуу]

«Мен эмне болгонун билбейм, мен ал жакта жок болчумун, ошондуктан мага баарын түшүнүүгө сенин жардам беришиңди суранам. Ал тургай эгер сен мени кайсы бир

²⁸ Булак: Мыйзам менен байланышы бар балдарга тиешелүү кылмыш иштерин кароо боюнча сотторду адистештирүүнү өстүрүүгө салым кошуу. Өзбекстан Республикасынын Жогорку сотунун алдындагы Изилдөө борборунун долбоору боюнча «Балдарга карата сот адилеттиги» окуу куралы.

нерселерди билет деп ойлосоң дагы, баары бир сен мага айтып беришиң керек болот. Мен сага туура түшүндүрө алдымбы?»

[Тыныгуу]

«Эми болсо мен сага сен жообун билген айрым суроолорду берсем болобу? Бул нормалдуу. Сен билесиң да биз мектепте эмеспиз, эгерде мугалим суроо берсе, сен билбейм деп жооп берсең, анда сага мугалим эмне деп айтат?»

[Бала: «Мугалим мен аракет кылышым керектигин же жооп табышым керектигин айтат»].

«Демек, мен сенин бардык жоопторду билүүңдү талап кылбайм. Эгер сен билбесең жөн гана «Мен билбейм» деп жооп берсең болот. Эгер мен: «Менин туулган күнүм кайсы күнү болот?» деп айтсам, сен жооп беришиң керек...»

[Бала жооп бергенче күтүп туруңуз]

«Туура, Ошондой эле, эгер сен кайсы бир суроонун жообун билбесең, сен жөн гана «Менин эсимде жок» деп айтсаң болот.

«Демек, бүгүн мен сага сен түшүнбөгөн же сен үчүн «анча-мынча түшүнүксүз» сезилген суроолорду беришим мүмкүн. Мен мындай суроолорду бербегенге аракет кылам, бирок мен аларды берсем, мен сенин «Мен түшүнгөн жокмун» деп жооп берүүңдү каалайм. Анда мен аларды башкача бергенге аракет кылам. Демек, эгер мен «Вагада канча вега?» деп айтсам, сен жооп беришиң керек...»

[Бала жооп бергенче күтүп туруңуз]

«Туура. Сен жоопторду тапканга аракет кылбашың керек. Эгер суроо маанисиз болсо, бул тууралуу мага айт. Ошондой эле, мен жаңылсам же бир нерсени туура эмес түшүнүп жатсам, мен сенин бул тууралуу айтышыңды каалайм. Мисалы, эгер мен айтсам: «Демек, сенин жашың 7де экени сага жагабы? Сен жооп беришиң керек: «Мен 7де эмесмин, мен 5 жаштамын», себеби сенин жашын чын эле ушул жашта да. Кел башка мисал менен машыгып көрөлү. Эгерде мен сенин атаңдын аты Х деп айтсам, сен айтышың керек...»

[Бала жооп бергенче күтүп туруңуз]

«Ооба, чындыгында сенин атаңдын аты Y. Эгерде мен бир нерсени туура эмес айтсам, сен мени дайыма оңдоп тур».

«Демек, мен сага бир эле суроону бир нече жолу беришим мүмкүн. Же болбосо, мен сага башка кимдир-бирөө берген суроону беришим мүмкүн. Бул сени биринчисинде

туура эмес жооп бердиң дегенди билдирбейт. Бул мага сен эмне айтканыңды эстегенге жардам берет. Ошондуктан, эгерде мен сага суроону дагы бир жолу берсем, мага жөн гана чындыкты айт ээ, себеби бул абдан маанилүү».

[Тыныгуу]

«Мен сенин чындыкты айтуунду каалайм. Сага кимдир-бирөө үйрөткөндү эмес, чындыкты айт ээ. Мен сенин бир нерсени ойдон чыгарып айтуунду каалабайм. Мага бир гана сага эмне болгондорду, өз көзүң менен көргөндөрүңдү, өз кулагың менен уккандарыңды, өзүң мурдуң менен жыттаганыңды жана өзүң жеке даамдап көргөнүңдү айтып бер ээ. Сен ушинтесиңби?».

Ишенимди орнотуу

«Буга чейин мен баарынан көп сүйлөдүм. Бирок бүгүн ушул учурдан баштап, баарынан көп сен сүйлөшүң керек. Сен өзүң жана үй-бүлөң тууралуу айтып бер ээ?»

[Бала жооп бергенче күтүп туруңуз]

«Кана сен өзүңдүн үй-бүлөң тууралуу дагы эмне айта аласың?»

[Жообун күтүп туруңуз]

«Сага эмне кылган жагат? (Бала: «Телевизор көрүү»). «Мага өзүңдүн жакшы көргөн теле программаң тууралуу айтып берсең».

[Жообун күтүп туруңуз]

«Биз жакында майрамды белгиледик (мисалы, Жаңы жыл). Силер майрамды (окуяны) кантип белгилегениңерди айтып берчи».

[Жообун күтүп туруңуза]

«Сен бул тууралуу (окуя) дагы эмне айта аласың?»

[Жообун күтүп туруңуз]

«[Окуя] тууралуу дагы ойлонуп көрсөң. Мен сенин мага баарын, сен эртең менен кантип ойгонгонуңдан баштап жана ал түнү уктаганга барган убакка чейин эмне болгонун айтып беришиңди каалайм».

[Эгерде бала кыскача гана айтып берип жатса, ага улам: «Андан кийин эмне болду?» деп сурап багыттап туруңуз. Ошондой эле, бала белги бере айтып жаткан нерселерди дааналап тактап жүрүп олтуруңуз. Мисалы, эгерде бала: «Биз белектерди ачтык» деп айтса, «Мага баарын айтып берчи, эмнени эстесең баарын, силер белектерди ачканда эмне болду баарын кенен айтсаң ээ»]

[Жообун күтүп туруңуз. Андан кийин корутундулаңыз ...]

«Ого! Силер майрамды сонун белгилеген окшойсуңар ээ!»

Ишке тиешелүү маалыматтарды алуу: эркин эске салуу

[Негизги эрежелер тууралуу кыскача эскертип коюңуз]

«Ал эми азыр болсо башка нерселер тууралуу сүйлөшүүгө, сен бүгүн бул жерге келгендигиңдин себеби тууралуу убакыт келди. Сен бүгүн эмне үчүн бул жерге келип калганыңды билесиңби?»

[Эгерде бала бир нерсени бекемдеп жатса же кимдир-бирөөнү айыптап жатса, мындай айыптоону кайталаңыз жана баладан кененирээк маалымат берүүсүн сураныңыз].

«Демек, [бала жаңы эле айтып берген негизги көйгөйдү/укук бузууну кыскача жалпылаштырыңыз]. Мен сенин окуя кандай болгонунун баарын айтып берүүңдү каалайм; эң башынан баштап, аягына чейин эсиңе түшкөндүн баарын».

[Экинчи тараптан, эгерде биринчи суранычта ишке тиешеси жок кандайдыр бир жооп ала албасаңыз, анда төмөндө келтирилген мисалдарды колдонууга өткүлө]:

«Мага айтсаң, сен бүгүн эмне себептен бул жерге келип калдың?»

«Мен мурунку жумада сен өзүңдүн мугалимиңе/досуңа/апаңа бир нерсе айтканыңды унутум. Ал тууралуу эмнени айта алсаң, баарын айтып берчи ээ».

«Мен сага жана айткандай, менин жумушум балдар менен алардын тынчын алган көйгөйлөр тууралуу сүйлөшүү болуп эсептелет. Сенин бир нерсе тынчыңды алып жатабы менин түшүнүмүм абдан маанилүү. Сен кандай деп ойлойсуң, сени [камкорчу] бүгүн бул жерге эмне үчүн алып келди?»

[Эгерде бала айыптоого шилтеме келтирип айтпаса, ага баарын эркин формада көп жооп алууга түрткү болуучу тиешелүү ачык суроолорду колдонуп айтып бер деп сунуш кылыңыз, бала токтоп калган кезде жаңы суроолорду жана багыттамаларды берип туруңуз].

Мисалы: «Сен айтып бере алган бардык нерселерди мага айтып берчи ээ», «Андан кийин эмне болду?», «Иии», «Уланта бер», «Сен.... деп. айттыңбы ээ». Сураныч, сен бул тууралуу мага кенен айтып бере аласыңбы?»

Ишке тиешеси бар маалыматты алуу: суроо

[Бала өзүнүн эркин түрдөгү айтып берүүсүн аяктары менен ал баяндап берген окуя бир жолку же кайталануучу мүнөздөбү аныктаңыз]

«Бул бир эле жолу болду беле же бир жолудан көппү?»

[Эгер бала «Бир жолу» деп жооп берсе, анда ал айтып берген окуянын урунтуу учурларына баланын көңүлүн бурдуруңуз. Толук кандуу баяндоону/түшүнүктү алуу үчүн ушул жана зарылчылыкка жараша башка урунттуу учурларга токтолуңуз].

«Сен.... деп айттың го. Сураныч, айтып берчи/түшүндүрүп берчи/сүрөттөп берчи...»

[Эгерде бала бул бирден көп жолу булду деп айтса]:

«Ойлоп көрсөң жана сен жакшы эстеп калган жерге кайра барсаң [бул болгон эң биринчи учурга], бул акыркы жолу качан болду. Мен эң башынан баштап, аягына чейин эмне болгонун түшүнгүм келип жатат».

[Бала №1 окуя тууралуу айтып берүүнү аяктагандан кийин, көп жооп алууга жол берген багыттагычтарды колдонууну улантыңыз, мисалы: «Андан кийин эмне болду?», «Сен мага бул тууралуу дагы эмне айтып бере аласың?». Бала бул окуя тууралуу айтып берүүнү аяктагандан кийин, башка урунттуу учурлар тууралуу суроо бериңиз жана ар бир окуя тууралуу болушунча кенен маалымат алганга аракет кылыңыз].

[Аягында: «Сен жакшы эсиңе сактап калган кандайдыр бир дагы башка окуялар болдубу? Мага бул окуя тууралуу эң башынан баштап аягына чейин айтып берчи» кошумча маалымат алуу үчүн жогоруда келтирилген багыттагычтарды колдонуп сураңыз].

[Эгерде баладан далил катары кызмат кыла турган кошумча көрсөткүчтөрдү алуу талап кылынса, мисалы кылмышкердин сырткы келбети тууралуу, анда бул этапта суроо бере турган сөздөрдөн башталган тактоочу сөздөрдү колдонуп, көрсөткүчтөрдү алууга аракет кылыңыз ким, эмне, кайда, качан, кантип ж.б.), эгер бул мүмкүн болсо]

Мисалы: «Ал эркектин сырткы келбети кандай?» [Жообун күтүңүз, андан кийин улантыңыз] «Мага бул эркек тууралуу эстеп калганыңдын баарын кенен айтып берчи».

Аяктоо

[Сиз баланын берген маалыматтарынын баарын жалпылаштыргандан кийин экинчи маектешүүчү менен кеңешиңиз, сураңыз]: «Мен билишим керек болгон дагы кандайдыр бир нерселер барбы?»

(Жообун күтүп туруңуз)

«Сен мага айтууну каалаган дагы бир нерсе барбы?»

(Жообун күтүп туруңуз)

«Сен мага бергиң келген суроолор барбы?»

(Жообун күтүп туруңуз)

[Мындай талкуудан кийин балага байланышуу үчүн мүмкүн болгон аталыштарды / даректерди/номурларды бериңиз. Андан кийин айтыңыз]:

«Бүгүн биз менен сүйлөшүүгө убакыт бөлгөнүң үчүн сага чоң рахмат.

Бир мүнөттөн кийин мен сени кайрадан жеткирип коём [сенин апаңа/атаңа/башка адамга]. Маектешүү аяктагандан кийин сен эмне кыласың?»

(Жообун күтүп туруңуз)

[Эгерде бала үйүнө барам деп айтса, мисалы минтип сураңыз:]

«Сен телевизор көрөйүн деп жатасыңбы?» же «Сен бир нерсе жейин деп жатасыңбы?»

(Жообун күтүп туруңуз)

«Сенин сүйүктүү телепрограммаң кандай?»

(Жообун күтүп туруңуз)

«Көрүшкөнчө».

2-тиркеме. Аялдар жана балдар үчүн кризистик борборлордун даректери жана байланышуу түйүндөрү

Аймагы	Аталышы	Көрсөтүлүүчү кызматтардын түрлөрү	Дареги	Телефондору
Бишкек ш.	Кыргызстандын кризистик борборлордун ассоциациясы	Психологдун, юристтин консультациялары	Бишкек ш., Чуй көч., 207-үй, 503-болмо	(0509) 91-10-00
	Бишкек шаарындагы «Аялзат» муниципалдык кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары, коопсуз жай	Бишкек ш., Интергельпо көч., 8-үй	(0312) 65-37-42; (0550) 51-64-51
	«Милосердие» кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары	Бишкек ш., Трудовая көч., 10-үй	(0312) 64-48-71
	«Сезим» кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары, коопсуз жай	Бишкек ш., Табышалиев көч., 3-үй	(0312) 51-26-40
	«Шанс» кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары, коопсуз жай	Бишкек ш., Чүй көч. 207-үй, 5-этаж, 509-бөлмө	(0312) 43-53-01; (0312) 61-32-27
	Бишкек шаарындагы зомбулуктан жана ырайымсыз мамиледен жабыр тарткан балдарга жардам берүү борбору	Психологдун, юристтин консультациялары, коопсуз жай	Бишкек ш., Карасаев көч., 73-үй (1-этаж)	(0312) 44-25-10; (0312) 54-29-34

Аймагы	Аталышы	Көрсөтүлүүчү кызматтардын түрлөрү	Дареги	Телефондору
Ош шаары	«Ак-Жүрөк» кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары, коопсуз жай	Ош ш., Ленин көч., 205-үй	(0550) 23-13-29; (0779) 23-19-29
	“Аруулан” (“Аялзат”) кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары, коопсуз жай		(03222) 5-56-08
Жалал-Абад обл.	«Каниет» реабилитациялык борбору	Психологдун, юристтин консультациялары	Жалал-Абад ш., Исакулов көч., 3-үй	(3722) 2-23-03; (0774) 84-52-27
Ысык-Көл обл.	«Мээрман» кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары	Каракол ш., Торговая көч., 11-үй	(03922) 5-04-54; (0706) 38-36-37
Талас обл.	«Маана» кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары, коопсуз жай	Талас ш., Тагайбаева көч., 247/2-үй	(03422) 5-58-85; (0557) 48-47-13
Нарын обл.	«Тендеш» кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары	Нарын ш., Кыргыз көч., 31-үй, 3-бат.	(03522) 5-03-70; (0708) 74-72-74
Баткен обл.	«Жаныл мырза» («Өмүр Булагы») кризистик борбору	Психологдун, юристтин консультациялары	Баткен ш., Сыдыков көч., 3-үй	(0777) 39-30-77

Сунуш кылынган адабияттардын ТИЗМЕСИ

1. Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси, 2-февраль, 2017-ж., № 19.
2. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодекси, 2-февраль, 2017-ж., № 20
3. Кыргыз Республикасынын Жазык жана Жазык-процесстик кодекстери, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан 2021-жылдын 22-сентябрында кабыл алынган.
4. Зомбулукка кабылган аялдар жана кыздар үчүн базалык кызмат көрсөтүүлөрдүн топтому. https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BB%D1%8C_Total.pdf шилтемеси боюнча жеткиликтүү.
5. «Аялдардын укуктарын гендердик зомбулуктардан коргоо чөйрөсүндөгү укук коргоо жана сот органдарынын ишмердүүлүгү» (<https://crdp.asia/study>).
6. «Зомбулукка кабылган аялдар жана кыздар үчүн базалык кызмат көрсөтүүлөр» онлайн-курсу (<https://courses.crdp.asia/>).
7. «Handbook on gender-responsive police services for women and girls subject to violence» (UN Women, UNODC and the International Association of Women Police (IAWP), 2021).
8. «Strengthening Crime Prevention and Criminal Justice Responses to Violence against Women» (UN, 2014).
9. Training Programme on the Treatment of Child Victims and Child Witnesses of Crime for Law Enforcement Officials (UNODC, UNICEF, 2015).
10. Handbook on Effective police responses to violence against women (UNODC, 2010).
11. Кыргыз Республикасынын Ички иштер органдарынын кызматкерлери үчүн гендердик жана үй-бүлөлүк зомбулук менен иштөө боюнча практикалык окуу куралы (ДПИБ, ЮНФПА, 2018).
12. Тергөө этабында адистештирилген жайда жашы жетелек өспүрүмдөрдү суракка алууну уюштуруу жана жүргүзүү боюнча усулдук сунуштамалар (Россия Федерациясынын Санкт-Петербург боюнча Тергөө комитетинин башкы тергөө башкармалыгы, 2014).

13. КРнын ИИОнун тергөө кызматынын кызматкерлери үчүн аялдарга жана жашы жетелек өспүрүмдөргө карата жасалган гендердик кылмыштарды натыйжалуу иликтөө боюнча практикалык окуу куралы (ДПИБ, ЮНФПА, 2018).
14. Кыргыз Республикасында соттук-медициналык экспертизаларды жүргүзүүнүн эрежелери, КРнын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген, 12-январь, 2012-жыл, № 33.

